

Menneske først –

Grundtvig og hedningemissionen

Af K.E. Bugge

Ordet »universel« kan for det første betegne fænomener, der er *almene* i den forstand, at de enten findes eller kan findes over alt i den verden, vi har kendskab til. Men, for det andet, anvendes ordet »universel« også til at betegne det *altomfattende* perspektiv i en tænkning, der retter sig mod verden som helhed.

I det følgende skal søgelyset rettes mod et emneområde, hvor Grundtvig har arbejdet med universelle fænomener og perspektiver, nemlig evangeliets udbredelse til ikke-kristne folkeslag. I Grundtvigs levetid og i det vækkelsesmiljø, han og hans tilhængere bl.a. også henvendte sig til, var missionen blandt hedninger et emne, der var genstand for ganske særlig opmærksomhed.

Som indgang til denne undersøgelse* skal gives en kort præsentation af Grundtvigs digt »Menneske først og Christen saa«**, et digt der fra tid til anden har været inddraget i drøftelsen af Grundtvigs forhold til hedningemission. Vi begynder med at rette søgelyset mod denne tekst med henblik på at identificere nogle af de problemer, som tilbagestår med hensyn til tolkning og datering.

Grundtvigs digt »Menneske først og Christen saa«

Teksten

Manuskriptet befinder sig i Grundtvig-arkivets fasc. 382 blandt salme-manuskripterne i fasc. 380-385. Det fremgår af manuskriptet, at digtet lige fra begyndelsen har haft otte strofer, og at Grundtvig ikke siden har ændret i strofernes rækkefølge. I kommentarbindet (GSV VI, 226-227) er gjort rede for de relativt få tekstrettelser.

Dateringen er omdiskuteret. Kommentarbåndet skriver »1837?«. Kaj Thaning har i sin disputats (III, 611-614) påpeget, at digtet efter al sandsynlighed er skrevet i protest mod en artikel, der udkom d. 8. januar 1837, og at digtets tilblivelse derfor kan fastsættes til januar-februar 1837. – Christian Thodberg har først i sin udgave af Grundtvigs præ-

dikener (Bd. 11, 1986, 50-52) og siden i sin store afhandling om Grundtvigs skovoplevelse (Gr.Stud. 1989, 43-44) argumenteret for 1838 som tilblivelsesåret. Vigtig i denne forbindelse er Thodbergs opdagelse af en sproglig overensstemmelse mellem sidste linie af digtet »Menneske først – « og en vending brugt i et udkast til salmen om Peters fiskedræt, en tekst der med sikkerhed kan henføres til juli 1838.

Første tryk. Digtet blev først offentliggjort efter Grundtvigs død, som nr. 12 i femte bind af Grundtvigs »Salmer og aandelige Sange«, udgivet af J.Kr. Madsen i 1881 (Bibl.nr.589.b; 1479). I standardudgaven GSV er digtet trykt i bd. III (1948) som nr. 156, hvorfra der her citeres.

Struktur. Digtet er struktureret i tre afsnit, der hver indledes med linien: »Menneske først og Christen saa«. Str. 1-2 anslår temaet eller tesen, om man vil; str. 3-6 bringer først nogle missionskritiske bemærkninger og derpå en række bibelhistoriske eksempler til støtte for tesen. En afsluttende konklusion bringes til sidst i stroferne 7-8.

Genre. J.Kr. Madsen har i sin udgave anbragt digtet i et bind, der indeholder »Salmer og aandelige Sange«. Digtet kan næppe opfattes som en salme. Det indeholder hverken bøn, lovsang, bekendelse eller nogen specifik Kristus-forkyndelse. Madsen har sandsynligvis opfattet det som en »aandelig Sang«, jf. Paulus' sondring mellem »salmer, hymner og åndelige sange« (Kol. 3,16).

Sædvanligvis karakteriseres »Menneske først – « som et »læredigt«, altså som udtryk for kristelig-dogmatisk belæring. Til støtte for en sådan opfattelse kan anføres, at Grundtvig i str. 7 bruger udtrykket »Hoved-Stykke«. Dermed henvises til de fem hovedafsnit af Luthers mest berømte lærebog, Den lille Katekismus. Også Johan Grundtvig inddelte sin »Catechismi Forklaring« (1779) i fem »Hoved-Stykker«. Men er digtet derfor et læredigt? Ikke nødvendigvis. Nok fremfører det et principielt grundsynspunkt. Men det kunne jo også tænkes, at digtet har været en *replik* i en bestemt situation. Og det er noget andet end en teoretisk, egentlig tidløs, belæring om troen.

Kommentarer. Der er ingen grund til her at gentage de kommentarer, herunder de omhyggelige bibelhenvisninger, der findes i GSV VI. Dog kan det være nyttigt at fremføre to supplerende bemærkninger.

Til linien »Og Morianer tvætted« i str. 3 henviser kommentaren til Jeremias 13,23: »Hvis en neger kunde skifte sin hud, en panter sine striber, så kunne og I gøre godt, I onde!« Denne henvisning til profeten Jeremias er imidlertid overflødig, fordi Grundtvig i tredje bind af sin Haandbog i Verdens-Historien (1843) har gjort udførligt rede for, hvad han specielt tænkte på. Over næsten to hele sider beskrives, hvad der skete efter erobringen af Granada i 1492. Få år efter denne skelsættende begivenhed uddrev de kristne sejrherre de sidste »Mohrer«, dvs. de muslimske maurere, fra den iberiske halvø, idet kardinal Ximenes i år 1500 begyndte

at tvinge Mohrerne i Granada til Daaben...da Bjergboerne gjorde Oprør, fik man et velkomment Paaskud til at lade alle Mohrerne vælge mellem Daab og Udvandring. Kun Faa valgte det sidste...saa de lod sig næsten Alle heller oversprøjte med Vand, som var den sædvanlige Maade, hvorpaa Spanierne døbde dem i Tusindtal.(US VII, 522)

Det er naturligvis denne begivenhed, Grundtvig hentyder til. De »Morianer«, som digtet nævner, er altså maurere, ikke »negere«. Endvidere noteres, at den hedningedåb, Grundtvig i digtet vender sig imod, er en perverteret praksis kendetegnet af tvang og overfladiskhed.

Dernæst skal opmærksomheden henledes på en bibel-allusion, som kommentaren tilsyneladende har overset. Det drejer sig om strofe 5, første linie, hvor Abraham kaldes »Guds Ven«. Slår man op i en konkordans, bliver man henvist til 2. Krønikebog kap. 20 str.7, og Esajas kap. 41 str. 8, hvor dette udtryk forekommer. Den for Grundtvig afgørende sammenhæng er imidlertid den velkendte beretning om Herrens besøg hos Abraham i Mamrelund, I. Mosebog kap. 18. At det først og fremmest er denne beretning, Grundtvig har tænkt på, fremgår direkte af den bibelhistoriske sang »Abraham sad i Mamre-Lund«, hvor Abraham i str. 5 kaldes »Herrens Ven« (GSV II, 44). Indirekte fremgår det af salmen »Paa Jerusalem det ny« (NB også fra 1837), hvor det i sidste strofe hedder:

Regn os til dit Venne-Lag,
Under vort det ringe Tag
Værdiges at træde! (GSV I, 615)

At Gud *besøger* Abraham er det afgørende tegn på venskab, sml. salmelinien »Herre, vor Gud, ja *besøg* os i Glands« (GSV I, 305).

Som afrunding skal nævnes, at *strofe 3* virker *overraskende i digtets sammenhæng*. Hvorfor skal hedningemissionen overhovedet inddrages i argumentationen? I de følgende tre strofer, 4-6, bringes en række bibelske eksempler til støtte for tesen. Skulle det ikke være tilstrækkeligt? Fremdeles: *Strofe 3* er den eneste, der er totalt fri for bibelhenvisninger. Mens alle de andre strofer vrimler med bibel-allusioner, holder denne strofe sig helt og holdent inden for en sammenhæng, hvis eksempler er hentet dels fra missionshistorien, dels fra hedningemissionens aktuelle praksis. Disse iagttagelser rejser spørgsmålet om, hvorfor denne strofe er blevet indskudt i digtet.

Problemer rejst af forskningen

(1) *Daterings-problemet* er allerede nævnt.

(2) I Vartovbogen 1947 skrev *Henning Høirup* en afhandling med overskriften »Menneske først –. En Grundtvig-Holberg Studie«. Høirup påviser her, at Grundtvigs programmatisk udtryk kan være inspireret af Holberg, der i sine »Moralske Tanker« (1744) understreger, at »Børn maa gøres til Mennesker, førend de blive Christne«. Endvidere påpeges, at Holbergs formulering sandsynligvis er hentet fra Hans Egedes bog »Det gamle Grønlands Nye Perlustration...« (1741). Egede udtrykker her den opfattelse, at »Folk maa først gøres til fornuftige Mennisker, førend man kand gjøre dem til Christne Mennisker ...«.

Høirup gør omhyggeligt rede for, at de beslægtede udtryk har ret forskellig betydning hos de tre omtalte forfattere. Ikke desto mindre bemærkes, »at vi her staar ved Udgangspunktet for en stor og ejendommeligt Sammenhæng i dansk Aandshistorie« (s. 136).

Disse iagttagelser rejser spørgsmålet om, hvad der forstås ved åndshistorisk »Sammenhæng«. Er der tale om nogle forbavsende analoge udtryksformer, eller er der tale om litterær tradition i betydningen overlevering fra Egede via Holberg til Grundtvig?

(3) Forskning vedrørende Grundtvigs holdning til hedningemission, et emne som digtets tredje strofe går ind på, er praktisk talt ikke-

eksisterende. Det udførligste, der er skrevet herom, er stadig *Georg Thanings bog* »Den grundtvigske Retning og Hedningemissionen« fra 1922¹. Bogens ærinde er først og fremmest at belyse »den grundtvigske Retning«, men den rummer dog flere sider om Grundtvigs opfattelse. De hovedsynspunkter, der fremlægges i Georg Thanings redegørelse, og som citeres af (næsten) alle, der siden har skrevet om emnet, kan opsummeres i følgende punkter:

- Mission i fremmede verdensdele forudsætter en »aandelig Oplivelse i det danske Folk«
- Missionsarbejdet må være båret af en »apostolsk Drift«
- Der må være »Enighed om det grundkristelige«
- De udsendte må kunne forkynde evangeliet på folkenes modersmål.
- Forudsætninger for evangeliets modtagelse er, dels at der forefindes et folkeliv, som er »egnet til denne Modtagelse«, dels at der hos den enkelte findes en »Evighedstrang og Gudstrang«. I den sammenhæng nævner Georg Thaning Grundtvigs digt »*Menneske først* – «.

De tekster, Georg Thaning henviser til, er ytringer af Grundtvig, som er refereret dels i Bruns store biografi (I-II, 1882), dels i Dansk Kirketidende 1871. Endvidere citeres Grundtvigs prædiken på Store Bededag 1834, en tekst der var trykt i »Prædikener i Frederikskirken« (1875).

Georg Thanings bog er en dygtig redegørelse, der bygger på tekster og tolkninger, som var kendt i 1922. I dag, hvor vi har langt flere tekster og et væld af nye Grundtvig-studier at støtte os til, må tiden være inde til at vende tilbage til det emne, Georg Thaning har arbejdet med, og til de spørgsmål som rejser sig derudfra.

Så vidt de indledende bemærkninger til digtet »*Menneske først* – « og nogle af de problemer, som forskningen har rejst vedrørende denne tekst. Vi kan herefter vende os imod undersøgelsens hovedtema: Grundtvigs holdning til hedningemissionen. Hvad angår den endelige udformning af denne holdning, synes tiåret umiddelbart forud for tilblivelsen af digtet »*Menneske først* –«, dvs. årene 1827-37, at udgøre en særlig betydningsfuld fase. Inden beskrivelsen af denne fase vil det være nødvendigt at se på, hvad der gik forud, dels i samtidens kirkeliv og missionsarbejde, dels i Grundtvigs personlige historie.

Opfattelsens baggrund og fremvækst

Vækkelse og mission

I det 19. århundredes første årtier var interessen for hedningemission især inspireret af de vækkelsesbevægelser, som på det tidspunkt bredte sig i flere europæiske lande. I Danmark medførte denne udvikling bl.a., at Lyngby-præsten *Bone Falch Rønne* (1764-1833) stiftede Det Danske Missionssselskab i 1821².

I de vaktens kredse, hvor omvendelse var et centralt tema i tanke og tale, fandtes en betydelig forhåndsinteresse for hedningers omvendelse til den kristne tro. En tilsvarende interesse fandt man inden for Herrnhutismen, en noget ældre tysk vækkelsesbevægelse, hvis repræsentanter i København var organiseret i det såkaldte Brødresocietet, der var stiftet så tidligt som i 1739. Herrnhuterne havde allerede i ca. hundrede år været engageret i missionsarbejde, dels i Grønland, dels i dansk Vestindien.

Mens der i lægmandskredse således kunne konstateres en ikke ringe optagethed af hedningemissionen, var denne sag for de fleste præster af liden eller ingen interesse. Enkelte indflydelsesrige kirkemænd var af forskellige grunde direkte modstandere af missionsarbejdet. Denne afvisende holdning havde rødder langt tilbage i luthersk teologisk tradition.

Det lutherske nej og ja

Som ofte påpeget af missionshistorikere indtog 16-1700-tallets lutherske ortodoksi en afvisende holdning over for hedninge-missionen. Årsagerne hertil var flere. Af praktiske årsager kan anføres, at de protestantiske lande (i hvert fald de store kernelande) ikke besad oversøiske kolonier. Hertil føjedes efterhånden med udtrykkelig henvisning til den hellige skrift³ følgende principielle synspunkter:

- (1) at hedningerne allerede besad en naturlig gudserkendelse,
  - (2) at hedningerne allerede havde fået evangeliet forkyndt af apostlene.
- Hedningerne havde derfor allerede fået chancen for at omvende sig til den sande tro. *Men*

- (3) at det naturligvis var den kristne øvrigheds pligt at sørge for, at ikke-kristne undersåtter blev tilskyndet til at omvende sig til kristendommen. I så henseende tænkte man først og fremmest på de jødiske minoriteter. Men efterhånden kom også hedninger ind i synsfeltet.

Som nævnt afviste de ortodokse teologer *principielt* nødvendigheden af en indsats for hedningernes omvendelse. Men de samme teologer anerkendte ikke desto mindre, at det *i praksis* var øvrighedens opgave alligevel at påtage sig denne forpligtelse, nemlig i de *særlige tilfælde* hvor der faktisk befandt sig hedninger inden for kongens myndighedsområde. Sådanne særlige tilfælde var de lutherske kongeriger Sverige og Danmark-Norge.

I Sverige hed det i Kirkeloven af 1685, at »Jøder, Tyrkere, Morianere og Hedninger, som befinde sig indenfor Rigets Grændser, skal undervises i vor rette Lære og føres til Daab og Kristendom« (NMH, 15). I Danmark henholdt man sig til de mere generelle bestemmelser om, at kongen er vogter af begge lovens tavler; han skal vogte over borgernes holdning både over for Gud og over for næsten (Stenbæk, 43-44).

Under den svenske konge hørte ikke alene lapperne i rigets nordlige distrikter, men tillige indianerne i den svenske koloni ved Delawarefloden i Nordamerika (1638-1655), samt »Morianerne« på øen Saint Barthélemy i Vestindien (1785-1877). Også i Daner-kongens riger og lande befandt sig flere forskellige slags hedninger. Siden unionen med Norge i 1380 havde den danske konge hersket over lapperne i Nordnorge og over inuit-befolkningen i Grønland. Derudover havde Danmark i løbet af 1600-tallet erhvervet en række kolonier i fjerne verdensdele, idet danske kolonier var etableret i Indien, Vestafrika og Vestindien. Hvad angår kristningen af den ikke-kristne befolkning i områder uden for Danmark fastslog Sjællands biskop, den ortodokse teolog Jesper Brochmand, at danske kirkelige myndigheder ifølge Bibelen ikke kunne have noget ansvar for sådanne fjerne folk. Står der ikke i I. Pet. 5,2: »Vær hyrder for Guds hjord *hos jer*«, altså ikke alle mulige andre steder! (NMH,29). Først i begyndelsen af 1700-tallet erkendte Danmarks konge Frederik IV denne forpligtelse. Det skete under indflydelse af pietismen. En dansk-tysk mission indledtes i Trankebar i Sydindien i 1706. En halv snes år senere påbegyndte Thomas von Westen en mission blandt lapperne i Nordnorge, og i 1721, begyndte Hans Egede sin mission i Sydgrønland.

Også for Grundtvig fik det her skitserede forløb betydning.

Grundtvigs udgangsposition

I Grundtvigs barndomshjem kendetegnedes opfattelsen af hedningemission af den holdning, der var almindeligt udbredt i datidens lutherske kirke. På den ene side afvistes hedningemissionen af principielle grunde, men på den anden side anerkendte man i praksis forpligtelsen over for de hedninger, der befandt sig inden for rammerne af den danske stat.

I de indledende paragraffer af *Johan Grundtvigs Catechismi Forklaring* (1779) genfindes de ortodoks-lutherske teologers henvisning til hedningernes »naturlige Guds Kundskab« (§§ 8-10; 726), samt den konsekvens, at hedningerne således »havde ingen Undskyldning« (nemlig: For ikke at have valgt troen på evangeliet). Endvidere er det et ortodokst synspunkt, at alle, der ikke har den rette tro, selv må sørge for at søge derhen, hvor den sande »Kundskab« er åbenbaret, nemlig i Guds hellige Ord (§§ 12-14). Gør de ikke det, kan det bl.a. skyldes »Hiertets Forhærdelse« (§§ 150-152), dvs at de har forkastet evangeliet.

Mens de hidtil refererede tankegange ret nøje afspejler officiel ortodoks lutherdom, finder man i bogen også formuleringer, der antyder en påvirkning fra pietismen. Der er f.eks. understregningen af, at forudsætningen for at en »naturlig« kundskab om Gud kan blive frelsende er, at den bliver *levende* (§§ 16-20). Endvidere skinner en positiv forståelse af hedningemissionen igennem i lærebogens tale om *kirkens universalitet*: At kirken »ikke (er) bundet til noget vist Sted eller Folke-Slag« (§ 701). I begrundelsen henvises til to skriftsteder, der siden ofte er blevet anført til støtte for hedningemission:

Matt. 16,16: »Gaaer hen i al Verden og prædiker Evangelium for alt Creaturet« (dvs. for hele skabningen), og I. Tim.2,4: »Gud vil, at alle Mennesker skulle blive salige etc.«

For de ortodokse teologer var disse opfordringer tilgodeset allerede af apostlene i en fjern fortid.

I Johan Grundtvigs prædikener tales ikke ofte om hedninger, men det sker dog (Haslam, 255). Langt større betydning må tillægges den kendsgerning, at en af Grundtvigs ældre brødre, *Jacob Grundtvig*, under sit teologiske studium meldte sig til at blive præst på Grønland. På grund af tilfældige omstændigheder kom han alligevel ikke til Grønland, men blev udsendt til den danske koloni på Guldkysten i Vestafrika, det

nuværende Ghana, hvor han døde i 1801. Samme skæbne fik den næste bror i rækken, *Niels Grundtvig*, der døde sammesteds i 1803.

Såvel den planlagte udsendelse til Grønland som den faktiske afrejse til Afrika må antages at have givet anledning til mange samtaler i hjemmet i Udby. Hvad specielt angår Jacob Grundtvigs udrejse til Grønland, som man havde ca. et år til at besinde sig på, har man i Udby præstegård givetvis konsulteret – og måske læst højt af – *Hans Egedes* »Kort Beretning om den grønlandske Missions Beskaffenhed« (1737), der fandtes i Johan Grundtvigs bogsamling (Haslam, 76). Dette er så meget mere sandsynligt, som Hans Egede netop i årene omkring 1800 nød megen opmærksomhed. I den berømte læsebog, Ove Malling: »Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere«, der i årene mellem 1777 og 1810 udkom i fem oplag, blev Hans Egede fremhævet som moralsk forbillede i hele to kapitler overskrevet henholdsvis »Menneskekierlighed« og »Standhaftighed«. At Grundtvig var velbevandret i Mallings »Store og gode Handlinger« bevidnes af de mange henvisninger dertil i »Roskilde-Saga« (1814).

Disse forhold, hvoriblandt begivenheder der på et dybt personligt plan greb ind i Grundtvigs barndomsmiljø, åbnede et udsyn til en verden uden for Udby, ja uden for Danmark. Verdens ende var herefter ikke længere Vordingborg og Gåsetårnet, som han kærligt spøgende refererer til i et digt fra 1851 som »Volmers Taarn ved Verdens Ende«.⁴

Fra barndomshjemmet arvede Grundtvig således dels en teologisk begrundet skepsis over for hedningemission som sådan, dels en dyb beundring for Hans Egede. I Verdenskrøniken 1812 får Hans Egede udførlig og positiv omtale (s. 311-312). Endnu udførligere og med endnu større beundring skildres Hans Egedes indsats i digtet »Roskilde-Riim« fra 1814. Af de 70 verslinier, som denne »Mindesang« om Hans Egede omfatter, skal citeres et kort uddrag:

O, Johannes! Kæmpe bold!
Først mod Tvivl og bange Tanker,
Saa mod Verdens Spot og Haan
Og mod Bergens Kræmmeraand;
Saa mod Iis og møre Planker,
Frost derude og derinde,
Bølgegang og Kastevinde,
Saa mod Satans Angekutter,
Saa mod falske Hernhutter ...

(Lidt senere tilføjes et udblik
til missionen i Indien og de to
bestræbelser ses under ét
i et eskatologisk perspektiv)
Kommer dog, I blinde Skarer!
Innuiter, Malebarer!
Hinduer og Morer sorte!
Kommer dog til Herren hjem!
Ganger giennem Skyggeporte
Til det ny Jerusalem!⁵

Få år efter at dette digt var udkommet, stod Grundtvig over for en ny fase i sit liv. Med en højtidelig offentlig erklæring nedlagde han i julen 1815 sit præsteembede. Gode venner havde overbevist ham om, at han ikke kom nogen vegne med sin hidtidige aggressive omvendelsesforkyndelse. Som én af dem udtrykker sig, er menneskeheden et ulydigt barn, »der ikke ved Slag kan vorde rettet« (Breve I, 298). Derfor besluttede Grundtvig, at han fremefter ville gå frem med varsomhed og lempelig tålmodighed. Over for dem, der ikke deler hans tro, vil han nu bestræbe sig på »at bie«. En sådan nyorientering måtte få konsekvenser for Grundtvigs holdning til mission.

Den almindelig-christelige Kirke

Grundtvigs nyorientering fik i årene umiddelbart efter 1815 den konsekvens, at begreber som danskhed og folkelighed blev centrale elementer i hans tankeverden. Det er ingen tilfældighed, at det netop var i årene 1818-23, at Grundtvig gennemførte sit monumentale projekt med fordanskningen af Saxos Danmarkshistorie og af Snorres »Norges Konge-Krønike«. På den baggrund kunne man overveje, om det universal-perspektiv, der tidligere havde kendetegnet Grundtvigs tre verdenskrøniker fra henholdsvis 1812, 1814 og 1817, nu var afløst af en koncentration om det dansk-nordiske. Allerede i midten af 1820'erne er det universelle perspektiv imidlertid atter rykket ind i centrum.

I kampskriftet »Kirkens Gienmæle« fra 1825 angreb Grundtvig professor H.N. Clausens abstrakt-filosofiske opfattelse af kirken. I stedet satte Grundtvig den kirke, der har været og er en historisk kendsgerning fra apostlenes dage til nutiden. Og denne kirke er samtidig »den almindelig-christelige Kirke« (US IV, 416). Det var altså vigtigt for Grundtvig at få fastslået, at den kristne kirke er en *universel* størrelse. Den er *almindelig* i dobbelt forstand. Dels findes den allerede i samtlige verdensdele, dels har den det potentiale i sig, at den kan blive hele menneskehedens fælles kirke, om ikke før så ved tidernes ende. Om og hvorledes dette kan ske, afhænger af, hvilket grundlag man vælger, og af hvilken fremgangsmåde man benytter. I begge henseender er Helligåndens gerning af afgørende betydning.

Disse spørgsmål bakser Grundtvig med i to omfattende afhandlinger fra 1826-27: »Om den sande Christendom« og »Om Christendommens Sandhed«. Af betydning i nærværende sammenhæng er, at Grundtvig i den første afhandling, hvor grundlags-spørgsmålet står i centrum, under-

streger, at Jesus ifølge Johannes-evangeliet henviste til Helligåndens gerning med henblik på forståelse af, hvad sandhed er. Grundtvig er overbevist om, at netop dette også har været kernen i apostlenes forkyndelse.

Den anden afhandling blev ligesom den første offentliggjort i Theologisk Maanedsskrift. I august-hæftet 1826 kommer Grundtvig bl.a. ind på den tvangsmision, der udvikledes i middelalderens pavekirke. Her arbejdede man ikke som Simon Peter med »Aandens Sværd og Herrens Garn i Munden« (dvs ved ordets mundtlige forkyndelse), men »med det verdslige Sværd og med Verdens Lokke-Mad i Haanden«. Men Kristi rige er ikke af denne verden. Derfor er han kun konge over dem, »som ere af Sandhed« og hører hans røst (US IV, 557).

Reformationen var »en mageløs Helte-Gjerning af den Hellig-Aand«. Imidlertid begyndte vi protestanter at forgude »Bibel-Læsning« og »Skrift-Klogskab« i den grad, at vi glemte at påkalde »den Aand, som gjør levende«. Og Grundtvig fortsætter:

Saa skriftkloge var vi vel blevet, at vi forstod, at Troen ei kunde eller maatte udbredes med verdslig Magt, men det synes som vi indbildte os, den skulde slet ikke meer udbredes, endskjøndt vi flittig baade læste og sagde, at Evangelium skulde prædikes i den ganske Verden, før Enden kom; thi det er vist, at den protestantiske Geistlighed i det Hele maatte ansee det for Pietisterie af *Franke* og Fusentasterie af *Egede*, at tage sig de blinde Hedningers Omvendelse saa nær.

...

Det gik omsider saavidt, at vi ordenlig roste os af, at vi slet intet gjorde ... (men) vor kirkelige Uvirksomhed havde langt mere sin Grund i aandelig Afmagt, end i Ufølsomhed. (Noget måtte ske) dersom ikke den christelige Tro, vi ligesom holdt fangen i indskrænkede Begreber og smaalige Anvendelser, skulde standses paa sin store Løbe-Bane til Jorderigs Ende ... (ib.558-560).

I disse to afhandlinger fra 1826-27 møder man således en række af de tanker, der fik blivende betydning for Grundtvigs holdning til hedningemission:

- Grundtvig gør op med ortodoksiens principielle afvisning. Han fremhæver tværtimod, at evangeliet skal prædikes i »den ganske Verden« helt »til Jorderigs Ende«, samt at dette skal være sket »før Enden« dvs. før al tid og historie ophører ved verdens ende.

- En luthersk bibeltroskab må ikke lede til uvirksomhed på dette område. Afgørende er, at opgaven gribes rigtigt an.
- Ret forstået er denne virksomhed en fortsættelse af apostlenes.
- Den afgørende drivkraft i kristendommens udbredelse er Helligåndens levendegørende gerning.
- Fremgangsmåden er hverken tvang eller »Lokke-Mad«, men ordets forkyndelse til fri afgørelse for de pågældende tilhørere.

Det bemærkes, at som forbilleder i ret forstået apostolisk mission nævnes – ganske som i »Roskilde-Riim« (1814) – både den pietistisk inspirerede dansk-tyske mission i Indien og den ortodokse Hans Egedes virke i Grønland.

Endvidere noteres, at det nytestamentlige grundlag er en kombination af Apostlenes Gerninger, Johannes-evangeliets tale om »at være af sandhed« og Lukas-evangeliets beretning om Peters fiskedræt. I en samtidig prædiken over denne tekst finder man de fleste af de ovenfor anførte momenter (CP II, 503-510), men ingen omtale af missionen i Indien og Grønland. Den omtales til gengæld i en kort bemærkning i »Grundtvigs litteraire Testamente« (1827). Her kritiseres en missionspraksis, der kendetegnes af »stor Mangel paa Menneske-Kundskab og en meget overfladelig Skrift-Klogskab ...«. ⁶ Fremhævelsen af mangel på »Menneske-Kundskab« er bemærkelsesværdig. Allerede her antydes den position, der ca. ti år senere fandt udtryk i det programmatisk udsagn: »Menneske først, og Christen saa«.

Sammenfattende kan fastslås, at Grundtvig med disse betragtninger fra 1826/27 vender ortodoksiens opfattelse på hovedet. Ortodoksien afviste hedningemissionen af principielle grunde og med bibelske argumenter, men i praksis godkendtes en sådan mission i særlige tilfælde. Grundtvig støtter hedningemissionen af principielle grunde, samt under henvisning til den hellige skrift; men han afviser en forkert missionspraksis. Dette standpunkt fastholdt han helt frem til 1871, hvor han for sidste gang udtalte sig om emnet (DKt 1871, sp 603-604).

Universal-historisk videnskabelighed

I begyndelsen af 1830'erne kendetegnes Grundtvigs videnskabelige arbejde af et energisk forsøg på at sammenflette de to perspektiver, der hidtil successivt havde afløst hinanden: Dels det universelle, verdens-

historiske perspektiv, dels det folkelige, dansk-nordiske. I Indledningen til sit store værk om »Nordens Mythologi« (1832) gør Grundtvig sig til talsmand for »en Ny-Dansk: levende, folkelig og altomfattende Aands-Cultur og Videnskabelighed«⁷. Bemærkelsesværdigt i nærværende sammenhæng er først og fremmest selve forsøget på *sammentænkning* af dansk-nordisk og universelt perspektiv. Afgørende for ham er, at den nye dansk-nordiske videnskabelighed »ved Hielp af den Mosaisk-Christelige Grund-Anskuelse bliver levende og Universal-Historisk« (ib. 399).

Dernæst bemærkes Indledningens antydninger af, hvad der efter Grundtvigs opfattelse konstituerer det positivt menneskelige. Hertil hører, at man er sig sin åndelige natur, Guds-billedligheden, bevidst og har »Gnist af Sandheds-Kiærlighed« (ib. 401). Når blot man på den måde er »et virkeligt Menneske, ... da bøier Man sig dybt for den Aand, der paa Apostlenes glødende Tunger udgik i det levende Ord fra Jerusalem, og gjorde Under paa Under, for Menneske-Vel til Jorderigs Grændser...« (ib. 400). Heraf fremgår, hvorledes et universelt perspektiv funderes i positive bestemmelser af det egentligt menneskelige og derpå knyttes til tanken om den apostolske mission.

Grundtvigs overvejelser havde for ham ikke blot teoretisk, men også praktisk interesse. Heraf fulgte et behov for at meddele sig til offentligheden. I 1833 fik Grundtvig nye og exceptionelt gode muligheder for at gøre just dette.

Grundtvig og Nordisk Kirke-Tidende

Ved at nedlægge sit præsteembede i 1826 trak Grundtvig sig indtil videre ud af den offentlige strid, der var opstået efter hans udgivelse af »Kirkens Gienmæle« i 1825. Mens Grundtvig, som det er blevet formuleret, trak sig tilbage til studerekammeret, fortsatte hans yngre medarbejder, Magister *Jacob Christian Lindberg* (1797-1857), kampen imod professor H.N. Clausen og dennes meningsfæller.

På baggrund af de tre Englandsrejser i 1829-31 udviklede Grundtvig et nyt syn på forholdet mellem kirkens orden og medlemmernes personlige frihed. Efter hans opfattelse måtte det ideelle forhold være »Sognebaandets Løsning«, med andre ord frie menigheder inden for en statslig kirkeordning. Overraskende hurtigt fik Grundtvig Lindberg overbevist (Baagø 1958, 201).

I de følgende år blev Lindbergs kampvåben et nyt tidsskrift, »*Nordisk Kirke-Tidende*«, der blev redigeret og udgivet af ham. Tidsskriftet eksisterede i otte år, fra 1833 til 1841. Så længe det udkom, var »*Nordisk Kirke-Tidende*« Grundtvigs foretrukne organ, hvor han i talrige artikler og digte meddelte sine tanker til offentligheden. Af de i alt 96 artikler og digte, Grundtvig udgav i årene 1833-41 blev de 72, altså 3 ud af hver 4, trykt i »*Nordisk Kirke-Tidende*«. Grundtvig var imidlertid ikke blot bidragsyder, men også en flittig læser af tidsskriftet. Det fremgår af hans prompte reaktioner på artikler, der ikke behagede ham, som det f.eks. var tilfældet i opgøret med Rasmus Sørensen i 1836 om skolens kristendomsundervisning. Men også et emne som hedningemission blev hyppigt debatteret i »*Nordisk Kirke-Tidende*«.

Nordisk Kirke-Tidende og hedningemissionen

At Jacob Christian Lindberg, tidsskriftets redaktør, bestræbte sig for at bringe sine læsere fyldig og aktuel viden om missionen blandt hedninger, har haft flere årsager. I den aktuelle kirkepolitiske situation var det ham om at gøre at vinde de vakte i den gudelige forsamlingsbevægelse for Grundtvigs synspunkter. Dertil krævedes, at tidsskriftet bragte nyheder, man på forhånd vidste, havde interesse i disse kredse. Men også forhold af personlig art har spillet ind.

Først må nævnes den udbredte missionsinteresse blandt Grundtvigs tilhængere. Brødrene *Jørgen Ferdinand Fenger* (1805-61) og *Peter Andreas Fenger* (1799-1878) var begge medlemmer af Det Danske Missions-selskabs bestyrelse og bidragsydere til selskabets blad. J.F. Fenger var tillige selskabets formand i en længere årrække, fra 1836-55. Endvidere må nævnes sønderjyden *Lorenz Siemonsen* (1800-72), præst ved Frederiks tyske Kirke og en af Grundtvigs og Lindbergs kampfæller i kirkekampen. Også han var medlem af DMS's bestyrelse. I Georg Tharnings bog fra 1922 anføres derudover en lang række navne fra slutningen af 1830'erne og fremefter. De mest kendte blandt disse var Peter Rørdam og Vilhelm Birkedal. Grundtvigianernes interesse for Det danske Missions-selskabs arbejde ebber imidlertid ud i anden halvdel af århundredet. Den sidste grundtvigianer i selskabets bestyrelse var *Thomas Skat Rørdam*, der beklædte denne post i årene 1870-95. Blandt Lindbergs venner og medarbejdere var missionsinteressen altså en kendsgerning allerede fra begyndelsen af 1830'erne og fremefter.

Endnu et personligt forhold gjorde sig gældende. Stud.theol. *Christen Christensen Østergaard* (1804-1883) var medlem af den studentergruppe, der kaldtes »Lindbergs disciple«. ⁸ Efter sin embedseksamen blev Østergaard antaget som missionær af DMS og udsendt til Grønland, hvor han virkede i otte år, fra 1833-41. Også på den baggrund fandt Lindberg anledning til at lade oplysninger om hedningemissionen trykke i sit tidsskrift.

Oplysningerne er af forskellig slags og varierende omfang. Der er korte annonceringer af DMS's vinter- og sommermøder foruden udførlige referater af disse møder. Endvidere bringes korte andagtsstykker og fyldige indlæg om missionens mål og midler. Desuden bringes oversættelser af tyske og engelske missions-beretninger. I det følgende skal gives en kommenteret oversigt over materialet i årgangene 1833-38, dvs. det tidsrum, der går umiddelbart forud for tilblivelsen af digtet »Menneske først – «.

1833

I nr. 6 refereres DMS's vintermøde (6/2), hvor C.C. Østergaard holdt talen, og formanden, selskabets stifter Bone Falch Rønne, aflagde en kort beretning. Rønne døde d. 13/5, og i Nr. 20 bringer Lindberg et mindedigt og en nekrolog. I samme nr. oplyses, at Østergaard nu er afsejlet til Grønland.

Nr. 25 bringer et referat af DMS's sommermøde (19/6), herunder af den prædiken, der ved den lejlighed blev holdt af pastor L. Siemonsen. Prædikenen er interessant, idet den i ordvalg og tankegang synes ret nøje at afspejle Grundtvigs tanker:

(Siemonsen) udviklede især Missions Selskabernes egentlige Formaal: at udsende levende Tunger, ikke døde Bøger, der aldrig kunne være til Nytte uden for dem, som allerede deelte den Troe, som Bøgerne udviklede og fremstillede

...

Hvad der med Sandhed kan indvendes mod alle bestaaende Missions Selskabers Virksomhed, at udsende Missionærer, som ikke først have tjent som dygtige Arbeidere i Kirken, og derpaa selv føle Herrens Kald til ... at kalde og nøde Folkene ved Veiene og Gjerderne, som er Hedningerne, til at gaae ind i Herrens Menighed, saaledes

som *Hans Egede* var udgaaet til Grønlænderne, udvikledes tillige i Prædikenen

...

Den faste Tillid til Herrens Ord, at der skulde prædikes for alle Folkene, og at Herren selv vilde, naar hans velbehagelige Time kom, paa samme Tid gjøre Længselen hos Hedningerne levende efter Ordet, som han kaldte denne eller hiin af sine Tjenere til at drage hen til dem, udtalte den hjertelige Prædikant med stor Troe og Begeistring (sp 415-416).

Noget senere, i Nr. 43, bringes en beretning fra Østergaard om dennes ankomst til Upernavik i Nordgrønland. I Nr.47 meddeles, at »Hr. Greve F.A. Holstein« er blevet Rønnes efterfølger som DMS's »Præsident«.

1834

I Nr. 3 annonceres DMS's vintermøde (22/1). Af referatet i det følgende nr. fremgår bl.a., at selskabet »ikke for Tiden har nogen synderlig Virksomhed«. Østergaard i Grønland og en »Missionær Riis paa Guinea Kysten« (dvs. Vestafrika) nævnes, men bliver ikke nærmere omtalt.⁹

I en artikel trykt i Nr. 13 udtaler Lindberg sig bl.a. om mission. Indlægget er bemærkelsesværdigt, idet man her finder en række synspunkter, der ligesom tidligere Siemonsens, røber et nøje kendskab til Grundtvigs tanker:

Lad os nemlig tænke os Apostlene i Kirkens første Dage, og lad os tænke os hver Mand, der senere vilde vinde Jøder og Hedninger for Christi Kirke, lad os tænke os saadanne Mænd i vore Dage, hvad gjøre de? Sende de maaskee Bibler til Jøder og Hedninger ?

... hvem seer ikke det er Galskab, eller tyk Overtroe, ikke bedre end Middelaldrens Overtroe paa undergjørende Virkninger af andre døde Efterladenskaber fra Apostlerne. Eller giver man dem en Dogmatik... i det mindste gjorde Apostlerne det ikke; men af den Troe, de selv havde i Hjertet, af den Kjærlighed, der lod deres Hjerte slaae varmt ogsaa for de Ukjendtes Frelse, drog de ud ... (om Jesu) mægtige Gjerninger taledede de med glødende Tunger, og mindede Jøderne om deres Propheters hellige Syner, Hedningerne om deres Poeters dunkle Andelser (sic!) om den Naadens Tid, som nu var kommen ...(sp 222-224).

Lindberg røber her et dybere kendskab til Grundtvigs tankeverden, idet han til forskel fra Siemonsen også går ind på hedningernes »dunkle Anelser«, dvs. deres positive menneskelige forudsætninger. I det følgende nummer uddybes – stadig i Grundtvigs ånd – forskellen mellem tale og skrift, mellem »et levende Ord og et dødt Bogstav« (sp 234).

I nr. 17 skriver den utrættelige Lorenz Siemonsen en stor artikel »Om Ordets Udbredelse blandt Hedningerne« (sp 292-300). Indledningsvis vender han sig imod,

at Missionærene ...benytte sig saa meget af den *skriftlige*, istedetfor af den *mundtlige* Meddelelse blandt Hedningerne, saa Biblers og Tractaters Uddeling ideligen kastes sammen med selve Ordets Prædiken (sp 292).

I den henseende har Siemonsen et godt øje til den af Baseler Missions-selskabet støttede Carl Gützlaffs virke i det fjerne Østen.¹⁰ I klar overensstemmelse med Grundtvigs tankegang understreger Siemonsen, at apostlenes fremgangsmåde var en helt anden, idet den byggede på ordets mundtlige forkyndelse. Det ligger da også i sagens natur,

at hvor levende Væsener aandelig skulle vindes og overvindes, der maa det skee formedelst en personlig Meddelelse af et levende Ord, som er Aandens egentlige og umiddelbare Udtryk. (Dette er) Ordets apostoliske Forplantningsmaade til dem, der hidtil vandrede uvidende om Guds store Foranstaltninger til Menneskers Frelse (sp 293-294).

Mens Siemonsens kritiske udfald retter sig mod missionspraksis i Asien, er Lindberg fortsat mest optaget af sin myndling, Østergaards, skæbne. I Nr. 23 anholder han DMS-bestyrelsens tilsyneladende uvidenhed om de faktiske forhold i Grønland (sp 400). Og senere på året, i oktober, bringer Lindberg – formentlig på grundlag af breve – en udførlig beretning om familien Østergaards første vinter i Upernavik i 1833-34.

Det noteres, at Lindberg sætter beretningen ind i en historisk ramme, idet han beskriver Østergaards virke som en fortsættelse af den mission, som Hans Egede og sønnen Poul Egede under ganske tilsvarende vilkår begyndte. Endvidere fremhæves Østergaards indsats som eksempel på den apostoliske mission, som Grundtvig og hans tilhængere gik ind for. Østergaard, hedder det, er ikke drevet af lyst til »et godt Præste-Kald«. Nej, hans bevæggrund er

Iver for at forkynde Guds Ord for de blinde Hedninger, der vare ham skildrede som et godmodigt Natur-Folk, der gerne vilde annamme Ordet, naar Nogen retsindig forkyndte dem det (sp 732).

Den skildring af den grønlandske befolkning, der her refereres til, bygger sandsynligvis på Hans Egedes beskrivelser.

Lindbergs artikel slutter med kraftigt at opfordre både den statslige institution »Det Kongelige Missions-Collegium« (grundlagt 1714) og den private organisation DMS til at give Østergaard al mulig støtte (sp 732-733).

I et åbent brev til Det Danske Missions-selskab, trykt allerede i november, skriver Lindberg atter om missionen i Grønland. Anledningen er, at DMS's bestyrelse forhandler om et samarbejde med »det berlinske Missions Selskab«. Heroverfor hævder Lindberg, at det første, selskabet burde interessere sig for, er dog den mission, der er i gang i Grønland. En oplagt vej frem ville her være at sørge for at grundlægge »en grønlandsk Kirke«. De nuværende grønlandske kateketer må »under en brav og christelig Missionærs Veiledning« kunne uddannes til præster. Og en sådan har man jo, nemlig

en af Selskabet dannet og af det understøttet Præst, *Hr. C. C. Østergaard*, for Tiden Missionær i Grønland, om hvem man ikke alene veed, at han er en *troende Christen*, men ogsaa, at han har et *kirkeligt Begreb* (sp 792).

På den baggrund opfordres selskabet til »ikke at tabe Grønland af Sigte« (sp 793). Man bemærker den udtrykkelige fremhævelse af, at Østergaard havde »et kirkeligt Begreb«, dvs. at han var tilhænger af Grundtvig. Dermed lægger Lindberg pres på de grundtvigianere, som på det tidspunkt var den ledende gruppe i DMS's bestyrelse.

Op under Jul, i Nr. 51, bringes atter en udførlig artikel af Lorenz Siemonsen, denne gang overskrevet »Om den christelige Kirkes Plantelse i hedenske Lande« (sp 849-864). Her gentages en del af de synspunkter, som Siemonsen havde fremlagt i tidligere bidrag. »Ordets Kraft« fremhæves på bekostning af en ukritisk uddeling af bibler og tryksager. Det egentlige »Middel til Christendommens Forplantelse« er det levende ord, »som vækker Livets Spire i hvert Menneskes Bryst, der er af Sandhed« (sp 855). Det lyder unægtelig grundtvigsk! En indirekte hentydning til denne finder man også i slutningen af artiklen, hvor det frem-

hæves som ønskeligt, »at Missionssagen endelig engang kunde faae en *kirkelig* Retning« (sp 858).

1835

I Nr. 1 annonceres DMS's vintermøde. Teksten indeholder flere overraskende oplysninger. Dels meddeles, at mødet holdes »i Stormgaden i Brødre-Societetets Sal«. Dels finder man hele tre af Grundtvigs tilhængere blandt talerne, nemlig L. Siemonsen, P.A. Fenger og J.F. Fenger (sp 16). På baggrund af Grundtvigs velkendte dybe aversion mod Herrnhuterne overrasker det, at hans tilhængere her indgår i et samarbejde med Brødre-Societetet. Bag denne udvikling aner man Lindbergs taktiske manøvre med henblik på at få Brødre-Societetet knyttet til de gudelige vækkelsesbevægelseres opposition mod statskirken og for dermed at skabe en bredere politisk opbakning bag Grundtvigs kirkepolitiske idé om »Sognebaandets Løsning«.

Men også i et videre perspektiv er denne nye alliance bemærkelsesværdig. Netop på baggrund af Lindbergs optagethed af Grønlandsmissionen, herunder af trådene tilbage til Egedernes mission, har han ikke været uvidende om den teologiske kløft mellem den ortodokse Hans Egede og Herrnhuterne. Han må endvidere have været klar over, at Grundtvigs sympati for Hans Egede bl.a. har noget at gøre med Egedes kamp mod de »falske Herrnhuter«, som Grundtvig udtrykte sig i »Roskilde-Riim« (jf.ovf.). Hvad kan være forklaringen på Lindbergs og hans meningsfællers initiativ? For Lindbergs vedkommende kunne et personligt motiv have været afgørende: Hensynet til den kære Østergaard i Upernavik. For at hjælpe ham måtte *alle* ressourcer mobiliseres!

I Nr. 4 bringes et udførligt referat af DMS's vintermøde. I sin tale fremhævede Siemonsen, som venteligt, »det levende Ords Betydning for Christi Kirkes Stiftelse i Hedninge-Lande« (sp 59).

Lindberg beklager dybt, at selskabet ved denne lejlighed måtte nøjes med »højest ufuldkomne Meddelelser« om Østergaards virke. Dernæst refereres nogle beslutninger taget af DMS's bestyrelse på et møde to dage efter vintermødet. For Lindberg har det været tilfredsstillende at konstatere, at bestyrelsen har vedtaget ikke at opgive Grønland, men tværtimod »for Alvor« at tage sig af denne mission (sp 60-61).

Af større principiel interesse er Lindbergs omfattende og lærde bidrag »Om Christi Nedfart til Helvede og Prædiken for Aanderne, som ere i Forvaring«. Artiklen, der strækker sig over numrene 19 og 20 (sp

289-299 + 305-318), og som for Grundtvig har været fængslende læsning, kommer også ind på dette lærepunkts perspektiver for hedningemissionen:

da Herren er *Sandheden* selv, og han kom til sit eget Joh 1,11, saa kom han aabenbart for at frelse den Gnist af Sandhed og Liv, som var tilbage i Menneske-Hjertet, ved at *oplive* den og give den *Kraft og Næring* til at voxe en guddommelig Væxt. Men at der blandt *Hedningene*, som ikke havde hørt Herren, ogsaa fandtes *sandhedskjærlige Hjerter*, at der ogsaa blandt dem aabenbarede sig en Kjærlighed til Sandhed, der avlede en Stor-Bedrift, som ingen brav Mand, endnu mindre en Christen! kan negte sin Høiagtelse, og derfor er det vist, at havde Herrens Ord været forkyndt for dem, hans Gjærninger udførte blandt dem, da skulde ogsaa de have troet ... For *deres* Skyld, som havde nogen *Gnist af Sandhed* i Hjertet og *elskede* denne Gnist som det Dyrebareste og det Guddommelige hos dem, prædikede Herren da aabenbart Evangeliet i de Dødes Rige, dem til Frelse, som nu, da de hørte Ordet, troede det (sp 296-297).

I disse udsagn kan konstateres en række sproglige efterklange af Grundtvigs skrifter. Det gentagne »Gnist af Sandhed« er et (næsten) ordret citat fra indledningen til Nordens Mythologi (1832). Endvidere må udtrykket »Stor-Bedrift« referere til Grundtvigs digt om »Nordens Aand« og dets fremhævelse af, at »Aandens Løsen er Bedrifter« (NKT 1834, 535).

I afhandlingens andet afsnit rejses spørgsmålet, om ikke en sådan lære kan misbruges »til Lunkenhed i at bringe Hedningene Fredens Budskab?« Derpå svarer Lindberg:

Vist nok *kan den misbruges*, og kunde den ikke det, da vilde jeg ikke her have opholdt mine Læsere saalænge ved denne Materie; thi kun hvad der *kan misbruges* duer Noget, thi det er det, som *kan bruges*. Vil man nemlig have alt det afskaffet eller saavidt muligt indskrænket, som kan misbruges, da maa man nødvendig slutte Pagt med Døden og afskaffe Livet; thi det er *Livet* og ikke *Døden*, der misbruges. (sp 308)

Også med teologiske overvejelser som disse har Lindberg bygget bro mellem den grundtvigske bevægelse og hedningemissionen.

Den unge præst *Ludvig Daniel Hass* (1808-81) var ligesom Østergaard en af Lindbergs tidligere elever. I september skrev han »Noget om

Missionsvæsenet i Almindelighed og om Missionærene Joseph Wolff og Gützlaff i Særdeleshed« (sp 577-583). Også Hass betragter uddeelingen af bibler og tryksager som »reent Galenskab«; det er at »udkaste Perler for Sviin« (sp 577). I artiklens slutning beklages, at der trods intens missionsvirksomhed næsten aldrig tales »om nogen Kirke-Plantelse i Hedninge-Land« (sp 583). I 1842 drog Hass selv ud som missionær for – i øvrigt sammen med Christen Kold – at grundlægge en kirke i Smyrna, det nuværende Izmir i Tyrkiet.

I Nr. 41 bringer Lindberg nogle korte »Efterretninger fra Grønland« (sp 655-656), og allerede i det efterfølgende nummer bringes udførligere »Efterretninger« (sp 670-672). Det oplyses, at der nu er grundlagt en menighed i Upernavik, »den nordligste Menighed i Verden«. Sidst på året, i Nr. 46, udtaler Lorenz Siemonsen, at han ønsker, at missionsarbejde bør bedømmes »efter den kirkelige Maalestok« (sp 733). I den opfattelse er Siemonsen i god overensstemmelse ikke blot med Hass og Lindberg, men også med Grundtvig.

1836

Ligesom i tidligere år indledes også denne årgang med en annoncering af DMS's vintermøde (i Nr.1) og et referat af mødet hurtigt derefter (i Nr.4). Også dette års vintermøde afholdes i Brødre-Societetets sal i Stormgade, men denne gang er ingen af selskabets grundtvigske bestyrelsesmedlemmer blandt talerne.

Det ganske korte mødereferat (sp 47) indeholder intet af interesse. Hvis dette er et symptom på en nedkøling af forholdet mellem Lindberg og DMS, *kunne* dette have kirkepolitiske årsager.

Knap en måned tidligere havde Grundtvig i et brev af 13/12-1835 til J.F. Fenger skrevet om selskabets formand, greve Adolf *Frederik Holstein*, at greven »trods sit udtrykkelige Løfte, ikke foreslaer Sogne-Baandets Løsning i Forsamlingen (dvs i Stænderforsamlingen)« (Breve II, 244). Ved grevens død skrev Grundtvig i et brev af 6/6-1836 til P.A.Fenger, at greven har optrådt »kærlingeagtig«, samt at han hørte til de mænd, der er »fromme og christelige, men ynde slet ikke Folke-Friheden i aandelige Ting« (Breve II, 263).

I Nr. 15 skriver Lindberg en artikel »Om Simon Troldmand«, der spiller hovedrollen i Apostlenes Gerninger kap. 8. I nærværende sammenhæng er denne troldmand en interessant figur, eftersom han skildres som de positive hedningers negative modbillede. Om Simon Troldmand

hedder det hos Lindberg, at han var eksempel på »Hjertets Forvendelse«; han »elskede mere Mørket end Lyset ... og kommer ikke til Lyset« (sp 234).

At Lindbergs forhold til DMS – som det synes – er nedkølet, forhindrer ham ikke i fortsat at følge missionen i Grønland med levende engagement. I Nr.21 meddeles det positive, at DMS har sendt Østergaard »den Understøttelse, som han i sin af Menneske-Hjælp saa forladte Stilling høilig behøver«(sp 335).

I Nr. 25 omtales nogle for nylig udkomne hæfter af tidsskriftet »Christelig Samler«. Af indholdet fremdrages især »Hans Egedes Levnet«, som er meget livlig fortalt...«(sp 599).

AfNr. 36, der udkom i slutningen af oktober, fremgår, at Grundtvigs »Sang-Værk« nu er begyndt at udkomme, idet Lindberg kan aftrykke hele syv salmer (sp 689-702). Bemærkelsesværdig i nærværende sammenhæng er, at den ene af disse handler om evangeliets udbredelse i verdens »Folke-Vang«. Af de seks strofer skal anføres følgende linier:

»Ordet, som er Hans Æres Tolk,
Fare som Lyn fra Folk til Folk!
Lad det basunes blandt Hedninger ud:
Underlig stor er Himlens Gud!

...

Hedninge-Stammer med Gaver i Favn,
Kommer og priser Hans hellige Navn!
Kommer, Hans Tempel at giæste!
Offrer Ham Alle det Bedste!«
(sp 697 = GSV I, 154)

En kritisk holdning til DMSs tidligere »Præsident« har således ikke forhindret Grundtvig i at tænke positivt om mission blandt hedninger.

1837

I årgangens første nummer fortsætter Lindberg med at aftrykke nye salmer fra Grundtvigs »Sang-Værk«. Den første er »Et Drømme-Syn for Hedninger« (GSV I, 406-410). Som titlen antyder, omhandler salmen hedningernes forventning til den dag, der oprandt ved Jesu fødsel. – Også den anden salme, »Som Høielofts Sale« (GSV I, 266-269), anslår temaet hedenskab-kristendom:

Opvaagner, I Røster,	Nu brat sig gjenføde,
Som længe har blundet,	Med Kirke-Høisangen,
I Menneske-Bryster,	De aandelig-Døde
Men Hvile ei fundet!	I Menneske-Vangen, ...
...	(NKT 1837 sp 5-6)

Årgangens Nr. 2, der er dateret 8/1-1837, bringer bl.a. Grundtvigs velkendte »Romer-Vise« (GSKV II, 57-62). På sidste side af dette nummer bringes under overskriften »*Intet Menneske, ingen Christen*« et fra tysk oversat andagtsstykke. I en fodnote henvises til »H. Müller: Aandelige Sparetimer«. Forfatteren var den tyske præst *Heinrich Müller* (1631-1675), hvis opbyggelige skrifter blev udbredt viden om og oversattes både til dansk og svensk. Müllers bøger, hvis teologi repræsenterer en overgangsform mellem ortodoksi og pietisme, nød stor popularitet inden for den gudelige forsamlingsbevægelse – især inden for den fynske vækkelse (VV III).

Artiklen indledes med at stille spørgsmålet om, hvordan den kan være kristen, som ikke er et menneske? Også Kristus blev dog et menneske. Altså: »*Intet Menneske, ingen Christen!*« (sp 31). I Kristus fornys mennesket »efter Guds Billede«.

Müller anfører derpå sondringen mellem det gamle menneske, som bliver til ved den naturlige fødsel og det nye, som Christus skaber ved Helligaandens hjælp. Derpå fortsætter Müller:

hiint (dvs. det gamle menneske) er et Umenneske, dette (dvs. det nye menneske) et sandt Menneske; hiin ligner Adam, denne Gud, hiin er arvet, denne given; hiin maa du aflægge og iføre dig denne; i det nye Menneske er du et sandt Menneske, et christen Menneske.

Endnu Eet: *Intet Menneske, ingen Christen*. Alle Mennesker ere Syndere og fattes den Roes, de skulde have for Gud. Du vil ingen Synder være, altsaa er du *intet Menneske*, og har da ei heller Deel i Christus, som er kommen for at kalde ikke Engle, men Mennesker, ikke Retfærdige, men Syndere. (sp 31-32)

Efter et par eksempler konkluderer Müller:

Intet Menneske ingen Christen! Vil du blive en Christen, maa du først være et Menneske, og vil du være et sandt Menneske, da bliv først en Christen, og uden Mennesket bliver *intet Menneske* en sand

Christen. Jeg vil stræbe at blive et nyt Menneske i Christo, saa bliver jeg baade et Menneske og en Christen, et sandt Menneske, en sand Christen! dertil hjælpe mig Gud! (sp 32)

Mens Grundtvig kunne læse indledningen med tilslutning, har han måttet reagere imod det centrale afsnit, samt konklusionen. Mens for Müller det egentligt menneskelige bestod i syndsbevidstheden, var det for Grundtvig de positive menneskelige egenskaber, der var afgørende, f.eks. »Glimt af Aand og Gnist af Sandheds-kærlighed«, samt villighed til at åbne øret for »Sandheds Ord«.

Det er muligt, at Grundtvig har reageret omgående og har skrevet sin replik, dvs. digtet »Menneske først – « allerede inden for den følgende uge, med andre ord ugen mellem 8. og 15. januar. Det er *muligt*, men det er ikke givet; der kan let være gået endnu en uge, før han i ugen mellem 15. og 22. januar har grebet pennen og har nedfældet sit digt på papir. Hvad vi ved er, at digtet ikke blev trykt, jf.ovf. Nr. 3 bringer foruden en artikel af Grundtvig om »Den Copernikanske Astronomi« et referat af DMS's vintermøde 11/1.

I J.F. Fengers formandsberetning omtales dels »Missionærene Riis og Østergaard«, dels planerne om »et Seminariums Anlæggelse paa Grønland« (sp 45).

I Nr. 4 har Lindberg skrevet en udførlig artikel om »Det danske Missions-Selskab« (sp 51-62). Efter en kort omtale af missionær Riis og dennes virke i Vestafrika samles opmærksomheden om Østergaard i Upernavik. Med hensyn til dennes arbejde er der kun sørgelige efterretninger. Sprogvanskeligheder bevirker, »at han endnu ikke (kan) tale frit med dem, altsaa umuligt vinde dem ved Ordet« (sp 53). Løsningen på sproget er efter Lindbergs opfattelse, at man uddanner indfødte præster. Det vil i den givne situation sige at støtte de igangværende bestræbelser for at få oprettet et seminarium i Grønland, således at »Folket faae Præster af sin egen Midte« (sp 57). Der er, kort sagt, brug for »en menneskelig og kirkelig Bestræbelse for at bidrage til at afslutte hvad der kirkeligt er udgaaet fra Norden« (sp 62).

DMS-bestyrelsens bestræbelser på at grundlægge et seminarium i Grønland (jf.ovf.) bar frugt nogle år senere, idet to seminarier oprettedes i henhold til Kongelig resolution af 27/12-1844. Undervisningen påbegyndtes i 1845 (Wilhjelm, 32-38). Disse seminarier blev vel at mærke oprettet ved kongelig resolution, dvs af den danske stat, nærmere bestemt af Det kongelige Missionskollegium, idet man ønskede at forhindre, at DMS, hvis bestyrelse var domineret af Grundtvigs til-

hængere, skulle få indflydelse på de nye seminarier. Men denne udvikling kunne Lindberg naturligvis ikke forudse i 1837.

Grundtvig har kunnet læse denne artikel med tilfredshed. Her bekræftedes hans idéer om en mission i apostlenes spor, hvor ordet forkyndtes på folkenes modersmål, og hvor en selvstændig menighedsdannelse var formålet. Endelig har Grundtvig utvivlsomt noteret, at Lindbergs artikel tog udgangspunkt i den brave Østergaards slidsomme virke i Grønland, altså netop i beskrivelsen af en mission i fortsættelse af Hans Egedes. I denne beskrivelse pointerer Lindberg det ønskelige i at »afslutte hvad der kirkeligt er udgaaet fra Norden«. Navnlig denne bemærkning må antages at have rørt ved dybe strenge i Grundtvigs sind. Bemærkningen må have vakt associationer tilbage til »Roskilde-Riim« (1814) og til dette digts skildring af Hans Egedes og Ziegenbalgs rejser over verdenshavene for at grundlægge Det ny Jerusalem. Er denne formodning rigtig, kan Lindbergs artikel, der kom allerede 22/1, have bidraget til, at Grundtvig undlod at lade digtet »Menneske først – « – med den missionskritiske strofe 3 – trykke i januar 1837.

De resterende hæfter af tidsskriftets årgang 1837 indeholder intet om hedningemission. Redaktørens interesse for de gudelige forsamlinger synes at være tilsvarende forøget. Dog oplyses i Nr. 46, fra slutningen af oktober, at Østergaard har meddelt, at det nu går bedre, samt »at Haabet om at udrette Noget blandt Grønlænderne begynder at oplives hos ham« (sp. 727).

Selv om det således synes overvejende sandsynligt, at Grundtvig har skrevet sit digt »Menneske først – « i januar 1837, så skal dog erindres om, at også sommeren 1838 er blevet nævnt som tidspunkt for digtets tilblivelse. Af den grund vil det være rimeligt, at også årgang 1838 inddrages i undersøgelsen.

1838

Selv om Grundtvig ud fra sine forudsætninger har været skeptisk over for DMS og visse sider af dets virksomhed, så synes der dog ikke at have været nogen »hard feelings« i dette forhold. Hertil har utvivlsomt bidraget, at Grundtvigs tilhængere dominerede selskabets bestyrelse. Hans gode forhold til bestyrelsen fremgår bl.a. af den kendsgerning, at alle tre salmer, der blev sunget ved selskabets årsmøde 9/1-1838, var skrevet af Grundtvig (sp 28-31, Bibl.nr.590).

I øvrigt er det ikke meget, denne årgang har at meddele om hedningemission. På grundlag af artikler i DMS-bladet bringer Lindberg nogle oplysninger om missionen i Ostindien (sp 196-207). Ud over en bemærkning om, at inderne har vist »Lyst til at høre Ordet« (sp 203), rummer artiklen ingen synspunkter, der i særlig grad kan tænkes at have fanget Grundtvigs opmærksomhed. Det samme gælder en artikel om den skotske missionær Joshua Marshman og dennes virke i den danske koloni Serampore i Indien (sp 330-336).

Årgangens mest bemærkelsesværdige bidrag om mission er skrevet af Grundtvig selv. Det drejer sig om hans velkendte salme om Simon Peters fiskedragt, »Aandelig Fiskervise«, trykt i tidsskriftets Nr. 29 i slutningen af juli måned. Herom mere siden. Om Østergaard bringes kun en kort meddelelse om hans kones død (sp 685-686). Årgangens missionsberetninger er altså for en gangs skyld ret sparsomme. Hvad angår Grundtvigs holdning til missionssagen skal man derfor ikke forvente, at der fra »Nordisk Kirke-Tidende« er udgået nogen nævneværdig provokation og/eller inspiration i løbet af 1838.

Andre iagttagelser støtter denne formodning. Det noteres, at Grundtvig netop i 1838 indleder en gradvis reduktion af sine bidrag til »Nordisk Kirke-Tidende«. En nærliggende forklaring på dette forhold er, at Grundtvig i 1838 finder andre kanaler, hvorigennem han kan meddele sig til offentligheden. Det er just det, der sker. I maj 1838 bekendtgør student Frederik Barfod (1811-1896), at han agter at udgive et nyt tidsskrift under titlen »*Brage og Idun*«, samt at han blandt andre har sikret sig pastor N.F.S. Grundtvig som medarbejder (sp 287). Tidsskriftets første nummer udkom i februar 1839 (Bibl.nr. 617).

Dernæst bemærkes, at nøjagtigt samtidigt, i maj 1838, bekendtgøres Grundtvigs offentlige forelæsninger på Borchs Kollegium. Fra og med d. 20. juni afholdtes disse såkaldte *Mands Minde-forelæsninger* tre gange om ugen: Mandag, onsdag og fredag kl. 8-9 om aftenen. Sidste forelæsning afholdtes d. 26. november. Gennemførelsen af disse i alt 51 forelæsninger, hvortil omfattende forarbejder er bevaret, repræsenterer en meget betydelig arbejdsindsats. Fra maj og fremefter har Grundtvig haft yderst begrænset tid til at interessere sig for, hvad »Nordisk Kirke-Tidende« skrev om mission blandt hedninger.

Vi skal til at konkludere. Efter nogle iagttagelser af mere overordnet karakter rettes opmærksomheden mod de spor, som læsningen af »Nordisk Kirke-Tidende« har afsat i Grundtvigs forfatterskab. Først behandles de eftervirkninger, der kan konstateres inden for perioden

1833-38. Dernæst indføres eftervirkningerne i et længere perspektiv, hvori tekster både fra tiden før og fra tiden efter 1830'erne inddrages.

Læsningens tidligste spor

Tilfredshed og ærgrelse

Gennem sin regelmæssige læsning af »Nordisk Kirke-Tidende« har Grundtvig været genstand for et veritabelt bombardement af artikler om hedningemission. I hver eneste årgang af tidsskriftet har han mødt flere artikler om dette emne. Nogle af artiklerne har han læst med interesse og tilfredshed; andre har ærgret ham og i visse tilfælde givet ham anledning til negative reaktioner.

Af artikler, som Grundtvig må antages at have læst med tilslutning, er de bidrag, der giver udtryk for tanker, han selv har fremført. Det drejer sig om

- den hyppigt forekommende sondring mellem *det levende ord* og *det døde bogstav*.
- den lige så hyppige henvisning til *apostlenes* forbillede.
- den knapt så hyppige, men dog flere gange forekommende henvisning til den *kirkelige* anskuelse.

Af mere specielle teologiske tanker, der kommer til udtryk i tidsskriftet, og hvor der røbes et indgående kendskab til Grundtvigs tænkning, kan der være grund til at nævne dels Lindbergs artikler om Kristi nedfart til dødsriget, dels det eskatologiske perspektiv, der, som ovenfor bemærket, kommer frem i en af hans artikler fra januar 1837.

Fremdeles har Grundtvig næppe kunnet undgå at bemærke benyttelsen af en række sproglige udtryk, der afspejler hans egen tale og skrift. Det gælder bibelcitater, som Grundtvig i missionssammenhæng især har fremhævet; det drejer sig fortrinsvis om nogle gammeltestamentlige profetier, samt udsagn fra Johannes-evangeliet og fra Apostlenes Gerninger. Det gælder endvidere en række specielle udtryk, f.eks. talen om hedningernes »Længsel«, »Gnist af Sandhedskiærlighed«, »at være af Sandhed«, »Menneske-Hjertet«, »guddommelig Væxt«, eller talen om Åndens »Stor-Bedrift«.

Af oplysninger, som Grundtvig har måttet forholde sig negativt til, er først og fremmest de beretninger, der omtaler, hvorledes visse missionselskaber, f.eks. dem der var baseret i Berlin og Basel, udøvede deres virksomhed på den måde, at de uddelte tusinder og atter tusinder af bibler og traktater. Han måtte være enig med L.D. Hass i, at en sådan fremfærd var at kaste perler for svin (NKT 1835, sml. »Menneske først – « str. 1). På dette punkt udspringer Grundtvigs reaktion ikke udelukkende af hans sondring mellem levende ord og dødt bogstav og deraf følgende foragt for en »Læsibog«. Han har også et godt øje til disse selskabers rastløshed, deres febrilske aktivitet, der står i grel modsætning til apostlene, der sad tålmodigt i Jerusalem og »bied paa Herrens Time« (GSV II, 263).

På det personlige plan har læsningen af »Nordisk Kirke-Tidende« øget Grundtvigs selvtillid. Han kunne her uge for uge konstatere, at hans medarbejdere tilegnede sig og udbredte hans tanker, og at tilhænger-skaren voksede. Alt dette kunne kun bekræfte Grundtvig i hans overbevisning om, at »Ordets Opstandelse« (SfL 272) stod for døren. Det gælder i Danmark, og det gælder i et universelt perspektiv. At Østergaard nu virkede i Upernavik, dvs. i den yderste udkant af den kendte verden, bekræftede, at Ordet var nået ud til »Jorderigs Ender« (GSV I, 626). På det tidspunkt var området nord for Upernavik endnu ukendt¹¹. Først i 1910 grundlagdes en handelsstation i Thule.

Umiddelbare virkninger

Digtet »Menneske først – «.

I dette og det følgende underafsnit (nr.2) vender vi tilbage til de spørgsmål, der ovenfor blev rejst i forbindelse med den indledende præsentation af digtet.

Et studium af »Nordisk Kirke-Tidende«, som er dette digts nærmeste litterære kontekst, kan bidrage til at besvare i hvert fald nogle af de spørgsmål, som digtet har givet anledning til. Det vigtigste af disse skønnes at være spørgsmålet om *digtets datering*.

At Thaning har ret i, at digtet »Menneske først – « er skrevet i protest mod Heinrich Müllers andagtsstykke, der tryktes i »Nordisk Kirke-Tidende« d. 8. januar 1837, synes at være indlysende. Derfor taler, at

- Müllers *overskrift*: »Intet Menneske, ingen Christen« umiddelbart må have fanget Grundtvigs interesse.
- *Indholdet* af Müllers betragtninger udtrykker en menneskeopfattelse, som divergerer væsentligt fra Grundtvigs, og som givetvis har provokeret ham.
- Müllers stykke rummer to væsentlige *sproglige* tilknytningspunkter til digtet: Dels de fem gange gentagne »et sandt Menneske«, dels »Jeg vil *stræbe* at blive...« (sml. Grundtvigs str. 8).

Thaning har imidlertid ikke ret i, at udtrykket »Morianer« henviser til »negerstammer« (jf.ovf.).

Spørgsmålet er, om digtets tilblivelsestidspunkt kan indkredses endnu mere præcist. Ovenfor er argumenteret for, at digtet må være skrevet ret hurtigt efter d. 8. januar 1837, senest omkring d. 20. januar. Dertil kan føjes endnu en iagttagelse. Som påvist af Christian Thodberg finder Grundtvigs såkaldte »*græske vækkelse*« sted fra og med d. 23. januar 1837 (GP bd.10, 17-19).

I de følgende måneder fik Grundtvig så travlt med at skrive græsk-inspirerede salmer og afslutte udgivelsen af Sang-Værkets første bind (Bibl. nr. 582 A), at Heinrich Müller og alt hans væsen forsvandt fra hans bevidsthed. Digtet må derfor antages at være skrevet i tiden 8.-22. januar 1837.

Men også sommeren 1838 er blevet foreslået som mulig datering. Foruden den allerede nævnte overensstemmelse mellem Grundtvigs prædiken på 5. søndag efter Trinitatis 1838 og salmen om Peters fiske-dræt har Christian Thodberg fremdraget en sproglig lighed mellem sidste strofe af »Menneske først – « og den oprindelige slutning på »fiskervisen«: »Vi fisked ved høilys Dag i Gaar, og klarest det skeer i Morgen«. Ligheden er indlysende med hensyn til »i Morgen«. Men forskellene er flere. Dels bruges i digtet »Menneske først – « vendingen »i Dag ... i Morgen«, mens Grundtvig i udkastet til fiskervisen taler om »i Gaar ... i Morgen«. Dels og nok så afgørende savnes i fiskervisen de særlige sproglige vendinger, der knytter »Menneske først – « sammen med Müllers artikel.

Thodberg beholder dog ret i, at der foreligger en forbindelse mellem digtet »Menneske først – « og fiskervisen, nemlig med hensyn til indholdet. Og det er jo, ret beset, langt vigtigere. Man kan sige, at fiskervisen er *det positive modstykke* til det negative udfald mod en forkert missionspraksis, som Grundtvig tog skarpt afstand fra i digtet »Menneske først – « str.3.

Konkluderende kan da fastslås, at selv om digtet er blevet skrevet i januar 1837, kan det udmærket have fået en »efterklang« ca. halvandet år senere, i sommeren 1838. Grundtvig havde en evne til at huske sine egne formuleringer, især når disse havde programmatisk karakter. At »Troen ... ingen Skole-Sag er« (NKT 1836, sp 68) indføjer han i en Marielyst-tale fra 1865 (M, 76). »Menneske først – « refererer han til både i et manuskript fra 1850-53 (Fasc. 144.11) og i en prædiken fra 1867 (Thaning, 732).

Så vidt digtets datering. Endnu et spørgsmål står tilbage. Det blev ovenfor nævnt, at *den missionskritiske strofe 3* virker overraskende og egentlig unødvendig i digtets sammenhæng. På baggrund af de talrige artikler, som Grundtvig i de umiddelbart forudgående år har læst i »Nordisk Kirke-Tidende« om hedningemission, er denne strofe måske ikke så overraskende endda. Grundtvig har hurtigt set en forbindelse mellem Heinrich Müllers menneskesyn og en efter hans opfattelse forkvaklet missionspraksis. Bindeledet har været *miskendelsen af mennesket og det egentligt menneskelige*. For Müller defineredes dette som syndserkendelse; for Grundtvig var det først og fremmest menneskets Gud-givne positive egenskaber, som i denne sammenhæng var vigtige. Også i missionssammenhæng kunne man efter Grundtvigs opfattelse miskende det positivt menneskelige. Det gjaldt historisk, og det gjaldt aktuelt. Fra kirkehistorien kendte han eksempler på mission præget af tvang og overfladiskhed. I »Nordisk Kirke-Tidende« havde han mødt flere eksempler på aktuel missionspraksis kendetegnet af naiv tillid til det trykte ord og en dermed forbunden miskendelse af det levende, mundtlige ord, der jo efter hans opfattelse netop i missionsarbejdet var det egentligt menneskelige meddelelsesmiddel.

På den baggrund *måtte* den missionkritiske stofe med i digtet.

Egede - Holberg - Grundtvig

Høirup har utvivlsomt ret i, at Holberg var bekendt med Hans Egedes udtalelse om, at folk bør gøres til mennesker, førend de kan blive kristne (jf. ovf.). Det er endvidere muligt, at Grundtvig på et eller andet tidspunkt har læst Holbergs »Moralske Tanker« fra 1744, hvor man finder vendingen: »Børn maa gøres til Mennsker, førend de blive Christne«. Vanskeligheden er imidlertid, at mens man i de fleste tilfælde véd ret god besked med, hvilke bøger af Holberg Grundtvig læste, hvornår og

med hvilket udbytte (FL-N I-II, 1980 registret), så véd man ikke noget om hans møde med Holbergs »Moralske Tanker« (1744).

Af artiklen i Vartovbogen 1947 (s.136) kan man få den opfattelse, at den citerede vending er at finde i »Libr.I. Epigramm.5«, dvs. i »Første bog, Epigram nr. 5«, og at dette er titlen på det moralske essay, hvori citatet forekommer. Kombinerer man denne oplysning med artiklens tidligere omtale (s.127 f) af Grundtvigs »Holberg-Raptus« i 1804 – en kombination, som Høirup vel at mærke ikke foretager – kan man endvidere få det indtryk, at Grundtvig har stiftet bekendtskab med den citerede vending i 1804. Dette ræsonnement er af følgende grunde uholdbart:

- (a) Grundtvigs »Holberg-Raptus« i 1804 omfattede et intensivt arbejde med epigrammerne, men *ikke* læsning af Holbergs »Moralske Tanker« fra 1744 (jf. Bugge 1966).
- (b) Når »Libr.I. Epigramm. 5« fremtræder som overskrift over det pågældende essay, er det fordi Holberg i 1744 *genbruger* epigrammet, som er fra 1737, som *udgangspunkt* for sine moralske refleksioner (jf. Billeskov-Jansens Indledning s. X), ikke som titel på dette essay. Denne genbrug er derfor ikke indicium på, at Grundtvig har læst »Moralske Tanker« fra 1744. Hertil slutter sig følgende iagttagelser:
- (c) Holbergs »Moralske Tanker« (1744) findes ikke i nogen af de fortegnelser, det kunne være rimeligt at undersøge:
  - (1) Fortegnelsen over faderen Johan Grundtvigs bogsamling fra 1789 (Fasc. 544),
  - (2) Grundtvigs egenhændige fortegnelse fra 1805 (Fasc. 501.1),
  - (3) Sønnen Johan Grundtvigs fortegnelse over faderens bogsamling fra 1839 (Fasc. 520). *Hvis* »Moralske Tanker« (1744) har været inkluderet i den omfattende Holberg-samling, Grundtvig erhvervede på auktion i 1816 (Toldberg 1946, 37), har han i hvert fald ikke beholdt bogen.
  - (4) Kataloget over Grundtvigs efterladte bogsamling, 1873.

Selv om bogen ikke findes i disse fortegnelser, kan Grundtvig naturligvis udmærket have lånt og læst den. Det véd vi blot ikke noget om.

Konklusionen må da være, at selv om muligheden foreligger, kan der *ikke med sikkerhed* påvises en åndshistorisk overlevering fra Egede

til Holberg og fra ham til Grundtvig. Endelig foreligger også to andre forklaringer på udtrykkets opdukken hos Grundtvig:

- I Grundtvig kan være inspireret af *helt andre kilder* end Egede og Holberg. Thodberg har påvist, at også en Irenæus-indflydelse kan gøre sig gældende i formuleringen »Menneske først, og Christen saa« (GP bd.11, 51-52). Denne indflydelse kan gå så langt tilbage som til begyndelsen af 1820'erne.
- II Grundtvig kan – *uafhængigt af Holberg* – have læst Hans Egedes »Perlustration« (1741), hvor den citerede vending forekommer. Men heller ikke denne bog findes i nogen af de nævnte fortegnelser. Og et lån er (endnu) ikke påvist.

På denne baggrund er det vanskeligt at argumentere for en *litterær* forbindelseslinie fra Grundtvig tilbage til Hans Egede. Grundtvigs beundring for Egede går snarere (jf. ovf.) tilbage til indtryk modtaget allerede i barndommen. Op gennem 1830'erne er denne beundring blevet vedligeholdt og måske endog forstærket ved læsning af artikler i »Nordisk Kirke-Tidende«.

Prædikernes bibelcitater

Det er ikke mindst i Grundtvigs prædikener fra 1830'erne, at man kan se en eftervirkning af det ovenfor omtalte »bombardement« af artikler om hedningemission. En iøjnefaldende virkning heraf er, at Grundtvig inddrager stedse flere skriftsteder til belysning af, hvad der efter hans opfattelse er ret apostolisk mission.

Endvidere kan iagttages en forbløffende evne til at kombinere og variere disse henvisninger til Gamle og Ny Testamente.

I løbet af de enkelte kirkeår var der for Grundtvig adskillige konkrete anledninger til i sine prædikener at komme ind på emnet hedningemission. I denne henseende kan iagttages både regelmæssigt tilbagevendende og vekslende anledninger. Af fast tilbagevendende anledninger, hvor omtale af hedningemissionen var *næsten obligatorisk*, kan nævnes prædikenteksterne på

- Almindelig Bededag, hvor teksten omhandler bod og omvendelse.
- 1. og 2. Pinsedags Helligånds-tekster, og
- 5. søndag efter Trinitatis, hvor teksten er Peters fiskedræt.

Af vekslende anledninger, hvor omtale af mission er en *mulighed*, kan nævnes prædikentekster, hvor hedninger omtales. Det gælder f.eks.

- 3. søndag efter Hellig tre Konger (høvedsmanden i Kapernaum)
- 2. søndag i fasten (den kanaanæiske kvinde), og
- 21. søndag efter Trinitatis (den kongelige embedsmand).

Det er her hverken muligt eller nødvendigt at identificere alle de relevante skrifthenvvisninger. Lad det være tilstrækkeligt at gøre opmærksom på en række hyppigt forekommende sammenhænge:

Fra Gamle Testamente: Bededagsteksten Ps. 67, der indeholder en bøn om, at alle jordens folk må kende og prise Gud. – Esajas 56,7, hvor det hedder, at Guds hus er et bedehus for alle folk. Også Ps 29 synes at have spillet en ganske særlig rolle. Det vender vi tilbage til.

Fra evangelierne: Jesu ord om, at mange skal komme fra øst og vest og sidde til bords med Abraham, Isak og Jakob i Himmeriget (Mt, 8,11). – Johannes-evangeliets kap. 10 om den gode hyrde, der også har andre får, der ikke hører til denne fold, og at også de skal høre hans røst. Endvidere kap. 18,37: Enhver, der er af sandheden, hører min røst. – Særlig vigtig i et eskatologisk perspektiv er Jesu ord i den såkaldte synoptiske apokalypse: At evangeliet skal prædikkes over hele jorden til et vidnesbyrd for alle folkeslagene; og så skal enden komme (Mt. 24,14).

Fra brevene synes især hymnen i Fil. 2 at have spillet en rolle, idet den udsiger den forventning, at i Jesu navn skal hvert knæ bøje sig, i himlen og på jorden og under jorden, og bekende at Jesus Kristus er Herren.

Mere end noget andet skrift er det dog *Apostlenes Gerninger*, som for Grundtvig står i centrum, når han taler om hedningemission. Det er der flere grunde til. For det første er det her, i kap. 2, vi finder den dramatiske beretning om pinse-underet med de glødende ild-tunger. På en højst original måde kan Grundtvig (f.eks. GP bd.11, 223) forbinde denne tekst både med Jesu ord om, at han er kommet for at kaste ild ud over jorden (Lukas 12,49), og med salmistens ord om Herrens røst, der går som et tordenvejr over landskabet: »Herrens Røst udhugger ildsluer« (Ps 29,7). Grundtvig tolker verset således, at Herrens røst på en

måde slår ild af klipperne. Herrens røst »antænder ... ei blot Skovene, men stikker Ild til Klipperne!« Denne tolkningsmulighed er gået tabt i den nyeste bibeloversættelse af 1992.¹²

Dernæst er det i Apostlenes Gerninger, vi hører om *apostlenes mission*, dvs. om Filip, der døbte kammersvenden fra Morland (kap. 8), og om Peter, der døbte Kornelius (Kap. 10). For Grundtvig har Paulus knapt så stor interesse; han var jo ikke apostel som de to andre! Filip og Peter er efter Grundtvigs opfattelse endnu i vore dage forbilleder på ret apostolisk mission.

Sidst, men ikke mindst, er det i Apostlenes Gerninger, nærmere bestemt i Paulus' tale på Areopagos, at vi finder den historieopfattelse, man kunne kalde *det apostoliske historiesyn*:

- v.24 Gud, som haver gjort verden, og alle ting, som ere derudi, han som er himmelens og jordens Herre, boer ikke i templer, gjorde med hænder;
  - v.25 Han tienes og ikke af menneskers hænder, som den, der haver noget behov; efterdi han selv giver alle liv og aande, og alle ting.
  - v.26 Og han haver gjort, at al menneskenes slægt boer paa den ganske jordens kreds af eet blod, og haver bestemt forordnede tider og deres boligs beskikkede grændser;
  - v.27 At de skulde søge Herren, om de dog kunde føle og finde ham; enddog han er sandelig ikke langt fra enhver af os.
  - v.28 Thi i ham leve vi, og røres og ere vi; thi vi ere og af hans slægt.
- (ApG kap. 17. Resens bibeloversættelse, rev. 1740, 13. oplag 1787, dvs Grundtvigs bibel).

Denne tekst er af flere grunde bemærkelsesværdig. Dels finder vi her den af Ole Vind efterlyste nytestamentlige historiefilosofi (Vind, 238-239). Dels foreligger her en skabelsesteologisk begrundelse for et universelt åndeligt fællesskab. Endelig antyder str. 27-28 et positivt menneskeligt potentiale, som en forkyndelse kan henvende sig til og bygge videre på. Disse afsnit af prædikenerne er ikke alene et vidnesbyrd om den inspirerede kreativitet, der lå bag udarbejdelsen af Sang-Værket i årene 1836-37. De er tillige vidnesbyrd om, hvorledes »Nordisk Kirke-Tidende«s oplysninger om nutidig missionspraksis har provokeret Grundtvig til igen og igen at redegøre for og begrunde *sin* opfattelse af dette særlige arbejde.

Sammenligner man disse prædikeneres udsagn om hedningemissionen med tilsvarende afsnit i de ca. 20 år ældre »Bibelske Prædikener« (1816), bliver det klart, at der er tale om en ganske betydelig udvidelse med hensyn til Grundtvigs bearbejdelse af dette tema. I den tidlige prædikensamling fra 1816 nævnes hedninger kun en passant og i ret stereotyp vendinger. Den eneste virkeligt udførlige behandling af emnet mission foreligger – ikke overraskende – i en prædiken på 2. Pinsedag 1814. I denne prædiken inddrages bl.a. det eskatologiske håb, der også i andre sammenhænge dukker frem hos Grundtvig netop i 1814 (jf. Scharling, 16-17).

I en senere prædiken fra 1815 omtales »Hedninge-Folket« som »den forlorne Søn«, der »trodsig krævede sin Arv og daarlig (dvs lig en dåre, uklogt) uddrog af Faderens Huus« (BP 1816, 373). Der er lang vej fra denne ensidigt negative vurdering til 1830'ernes fremhævelse af de positive menneskelige egenskaber, som også hedninger besidder i kraft af gudbilledligheden.

En ændret salmestrofe

Som man kunne forvente, har »bombardementet« af artikler om hedningemission ikke blot sat spor i Grundtvigs prædikener, men også i hans salmedigtning fra midten af 1830'erne. Det vil være udsigtsløst at forsøge at foretage en blot nogenlunde tilfredsstillende gennemgang af alle de salmetekster, der kunne komme på tale med henblik på at efterspore artiklernes eftervirkninger.

Vi må nøjes med nogle illustrerende eksempler. Ovenfor er under gennemgangen af »Nordisk Kirke-Tidende«s årgange 1836 og 1837 fremdraget enkelte strofer, der viser, hvorledes emnet hedningemission melder sig i de nye salmer, der blev offentliggjort i de første hæfter af Grundtvigs Sang-Værk. Supplerende skal her fremdrages en bemærkelsesværdig *bearbejdelse* af en velkendt salmetekst.

Salmen »Den signede Dag« blev første gang trykt i Grundtvigs lille hæfte med »Danske Høitids-Psalmer til Tusindaars-Festen«, der udkom i 1826 i anledning af Ansgar-jubilæet. Salmen har i originaltrykket 13 strofer. I vor nuværende salmebog, Den Danske Salmebog nr. 367, er antallet af strofer reduceret til 7. En af de strofer, der blev udeladt, optoges i DDS som en særskilt lille salme på en enkelt strofe, som nr. 310. I originaltrykket lyder denne strofe, som er den oprindelige salmes fjerdesidste:

Som aldrig saa lang er nogen Dag,
 At Aften jo er i Vente,
 Saa haver det Lys og Solbjergs-Lag,
 Som Gud udi Kirken tændte;
 Men immer det dages dog paa Ny,
 Hvor Hjerterne Morgen vente!

I Sang-Værkets første bind (1837) er strofen gennemgribende ændret:

Som aldrig saa lang er Dag i Nord,
 Det mørknes jo dog omsider,
 Saa haver det sig og trindt paa Jord,
 Med blomstrende Aar og Tider,
 Men sødest klinger dog Livets Ord,
 Naar det mod Aften lider!
 (GSV I, 69)

Eftervirkningen af missionsartiklerne i »Nordisk Kirke-Tidende« ses på to punkter. Dels er det universalperspektiv, der ligger implicit i 1826-versionens tale om »Kirken«, her udtrykkeligt fremhævet: »Saa haver det sig og *trindt paa Jord*«. Dels finder man her en efterklang af »det apostoliske historiesyn« i Apostlenes Gerninger kap. 17. Efterklangen høres i pointeringen af, at menneskets vilkår bl.a. er, at der er fastsat bestemte »Aar og *Tider*«, sml. bibeltekstens ord om, at Herren »haver bestemt forordnede tider« (ApG 17, 26).

Det lange perspektiv Folkemenighederne og Det ny Jerusalem

Hermed er påpeget nogle af de områder, hvor man inden for Grundtvigs forfatterskab i 1830'erne kan spore en eftervirkning af de artikler, han i denne periode har læst om mission blandt hedninger. Tiden er nu inde til at undersøge denne eftervirkning i et længere perspektiv, der inddrager tekster både fra tiden før 1830'erne og fra tiden derefter. I den forbindelse er det nærliggende at rette opmærksomheden mod Grundtvigs »Søndags-Syn«, dvs hans vision om de syv folkemenigheder. Denne tankes centrale betydning for Grundtvigs forståelse af sig selv og sin hi-

storiske rolle er i de senere år blevet fremhævet, både i salmeforskningen og i studier over Grundtvigs kirkehistoriske skrifter¹³.

Det er ikke her stedet at følge visionens udvikling skridt for skridt op gennem forfatterskabet. Vi må nøjes med at påpege enkelte vigtige stadier og dernæst samle opmærksomheden om det, der i nærværende sammenhæng er hovedsagen, som er at redegøre for hedningemissionens betydning i dette særlige, universelle perspektiv.

Lige siden sin ungdom har Grundtvig haft den opfattelse, at de syv menigheder, der beskrives i de første tre kapitler af Johannes' Åbenbaring, er en profeti om syv faser i kirkens historie. Grundtvigs store alderdomsdigt, »Christenhedens Syvstjerne« (1854/55), er bygget op over denne vision, som han i digtets indledningsstrofer benævner »Søndags-Synet«. Udtrykket refererer til, at Åbenbaringsbogens fortællende jeg-person i første kapitel beretter, at det var på »Herrens Dag« (Åb. 1, 9), dvs en søndag, at han kom under Åndens magt, og synet udfoldede sig for ham. I »Christenhedens Syvstjerne« skildrer Grundtvig kirkens historie som et forløb gennem syv faser, nærmere bestemt som åbenbaringsordets vandring gennem syv folkemenigheder fra Urkirken til vore dage.¹⁴ I denne universalhistoriske udvikling var efter Grundtvigs opfattelse »Den Nordiske Menighed« den næstsidste.

De første spor af tanken om de syv menigheder finder man i et manuskript fra 1810, publiceret af henholdsvis William Michelsen og Steen Johansen i Grundtvig-Studier 1956 og 1959. Det fremgår heraf, at Grundtvig har tiltænkt sig selv rollen som den reformator, der indvarsler den næstsidste menighed.

En poetisk videreudvikling af Grundtvigs »Søndags-Syn« finder man i digtet »Roskilde-Riim« fra 1812, trykt 1814. I afsnittet om Hans Egede og Ziegenbalg sammenskues Grønlands- og Trankebarmissionen i et overordnet eskatologisk perspektiv med udtrykkelig henvisning til Åbenbaringsbogens tale om »Det ny Jerusalem«.

Samme år, i juli 1814, udtaler Grundtvig i en landemodetale den forventning, at troen skal genfødes i Danmark, som er »Nordens Hjerte«. Samtidig med denne genfødelse eller hurtigt derefter skal kirken forud for verdens ende »opreises ... paa Grønlands og Hindostans Kyster« (US III, 56-58).

Udgivelsen af »Kirkens Gienmæle« i 1825 synes for Grundtvig på ny at have aktualiseret tanken om kirkens »almindelighed«, med andre ord dens universalitet. Det ser ud til, at det er i den forbindelse, herunder også i fremhævelsen af den *apostolske* trosbekendelse, at Grundtvig bliver mindet om sine egne tidligere tanker om hedningemissionens univer-

salhistoriske betydning. Endvidere kan en opblussen af eskatologisk forventning have haft betydning for denne udvikling. I sin store afhandling om det eskatologiske hos Grundtvig bemærker C.I. Scharling, at Grundtvig fra og med midten af 1820'erne kan skimte de gamle forjættelsers opfyldelse allerede nu (Scharling, 30).

Endelig har også Ansgar-jubilæet i 1826 haft betydning for den videre udvikling af Grundtvigs vision, idet Ansgars indsats herefter ret så ofte indføres i Grundtvigs udtalelser om hedningemission. I de nye salmer, han offentliggjorde i det lille hæfte med »Danske Høitids-Psalmer til Tusindaars-Festen« (1826), prises Ansgar som den missionær, der i apostlenes spor bragte evangeliet til det hedenske danske folk:

Det glade Budskab Faa kun bar,
Saa apostolisk, som Ansgar,
Det fik slet ingen bedre Tolk,
I tusind Aar, blandt Hedning-Folk. (s. 14)

Også i disse salmer skimtes et eskatologisk perspektiv. Det ses ikke alene i hæftets afsluttende strofe, hvor blikket rettes mod »Verdens Ende«. Det kommer klart frem også i sidste strofe af »Tusind Aar stod Christi Kirke«. Her formuleres en bøn om, at de kommende slægter må takke Gud til evig tid,

Til i dit Jerusalem,
Hvor vi glemme Støvets Hjem,
Takke-Sangen Christne sjunge ...
(s. 11).

Ligesom i »Roskilde-Riim« henvises her til Åbenbaringsbogens beskrivelse af »Det ny Jerusalem«.

Denne baggrund giver en forklaring på, at det er i den ovenfor fremdragne afhandling netop fra 1826, at man finder den (vistnok) tidligste fuldt udbyggede fremstilling af Grundtvigs opfattelse af missionen blandt hedninger. Denne som det synes – hidtil upågtede – redegørelse i »Theologisk Maanedsskrift« bd. VI indeholder alle de elementer, der senere indgår i Grundtvigs udtalelser om mission, bl.a. i den ofte citerede prædiken på Store Bededag 1834 (GP bd. 7, 196-202). Den efterfølgende periode 1827-38 indfører sig således i en udvikling, der er påbegyndt i 1810, og som når en foreløbig afslutning i 1826/27.

Ved begyndelsen af perioden 1827-38 er Grundtvigs stillingtagen til hedningemissionen afklaret. En mission i apostlenes spor skal bringe ordets lys ud til jordens ender. Men al umenneskelig tvang og blind tillid til det døde bogstav må i denne proces være aldeles bandlyst.

I løbet af årene 1827-38 får Grundtvig via »Nordisk Kirke-Tidende« kendskab til aktuel missionspraksis. Gang på gang, år efter år, gøres Grundtvig opmærksom på, at hedningemission ikke blot foregik i oldtiden og siden hen i Ansgars dage. Det er en proces, der også er under udvikling i nutiden. Og trods al den bagvendthed, han læser om, er det for ham alligevel fængslende læsning. For også denne aktuelle hedningemission var jo et af tidens tegn. Efter Grundtvigs egen overbevisning var fuldførelsen af ordets vandring til jordens ender jo forudsætningen for, at de sidste tider, ende-tiden, kunne indtræde.

Alt i alt betyder dette, at Grundtvig i slutningen af 1830'erne indtager en opmærksomt iagttagende og lyttende, kritisk vurderende, men ikke negativ holdning over for hedningemissionen. Det er muligvis i denne holdning, at man skal søge forklaringen på, at Grundtvig ikke lod digtet »Menneske først – « trykke. Denne undladelse har man forklaret på forskellig vis. Høirup er af den opfattelse, at Grundtvig ikke har været tilfreds med formen, og måske heller ikke helt med indholdet. Thaning mener, at undladelsen skyldes en ren tilfældighed. Men *måske* kunne der være en tredje forklaring. *Måske* er Grundtvig, før han fik talt med Lindberg om trykningen af digtet, kommet til at læse dennes artikel i »Nordisk Kirke-Tidende« 1837 Nr. 4 om det missionsarbejde, der i Grønland fortsattes i Hans Egedes spor. Og *måske* har han derfor besluttet at tøve lidt. Og derpå er »den græske vækkelse« kommet over ham i slutningen af januar og har lagt beslag på tanker og kræfter.

Under alle omstændigheder står det fast, at Grundtvigs holdning til hedningemission på ingen måde har været så negativ, som tredje strofe af »Menneske først – « har forledt mange til at tro.

Af momenter, der trak Grundtvigs vurdering i positiv retning, skal nævnes to særlige forhold. Dels er der hans beundring for apostlen Simon Peter. Som påvist af Christian Thodberg er Grundtvigs hengivenhed for den store »Menneske-Fisker« en kendsgerning lige fra 1811 og fremefter. Dels var stifteren af Det Danske Missionsselskab, pastor Bone Falch Rønne, en af de få, der i tumulten efter udgivelsen af »Kirkens Gienmæle« (1825) offentligt forsvarede ham (Baagø, 86). Og Grundtvig glemte ikke dem, der støttede ham i en kritisk situation. I 1861-63 omtaler han med taknemmelighed »den gamle Grønlander Biskop

Fabricius«, der som den eneste af præsterne i København, i 1810 afviste at fordømme Grundtvigs Dimisprædiken (US X, 340)¹⁵.

Under alle omstændigheder står det fast, at Grundtvig i årene efter 1837 ved flere lejligheder udviste en ikke ringe velvilje over for Det Danske Missions-Selskab.

- 1838: Ved DMS-mødet i januar blev flere af Grundtvigs salmer sunget, og missions-temaet indgik i flere andre salmer, se ovf.
- 1839: DMS afholdt Helligtrekongersmøde i Vartov. Grundtvig prædikede, og han digtede en salme specielt til den lejlighed (Bibl. nr. 875).
- 1865: Grundtvig holdt foredrag ved DMS's Ansgar-fest d. 3/2 (Brun II, 439-443) og skrev en sang til lejligheden (Bibl. nr. 1368).

Men tilbage til Grundtvigs situation efter udløbet af 1830'erne. På dette tidspunkt havde han i flere henseender grund til optimisme. I 1839 havde han med udnævnelsen til præst ved Vartov Kirke påny opnået fast kirkelig ansættelse. Censuren var for hans vedkommende blevet ophevet. Som digter, taler og skribent nød han støt voksende anerkendelse. Og forholdet til kongehuset var det bedst tænkelige. Men Grundtvigs fremtidsforventning rummede andet og mere end et ønske om almindelig tilfredshed. Visionen fra 1810 var på ingen måde glemmt. Tværtimod levede Grundtvig, som understreget af Peter Balslev-Clausen, i en stadig forventning om den snarlige genfødsel af kirken og kristendommen i Danmark (PBC, 91).

Da Grundtvig ved juletid i 1845 oplevede et helt overvældende gennembrud af en ny salmesang i Vartov Kirke, blev han overbevist om, at den forventede genfødsel af kristendommen nu var begyndt.

Også set i et videre, universelt perspektiv var denne begivenhed vigtig for ham. Begivenheden i 1845 blev for Grundtvig tegnet på, at »Søndags-Synets« sjettede stadium nu var nået.

I de følgende år kommer denne overbevisning til orde i flere sammenhænge. I et foredrag »Om Kirkehistorien« fra 1847, hvor fremstillingen er bygget op over »Konge-Brevene til de syv Menigheds-Engle i Aabenbaringen«, pointeres, at »Raden nu er kommet til Nordboerne at giøre deres Kiæmpeskridt i christelig Retning« (US IX, 76-77). Fremdeles må selve den kendsgerning, at »Søndags-Synet« inspirerede Grundtvig til i 1854/55 at skrive det store digt »Christenhedens Syvstjerne«, ses

Sange

ved det

Danske Missions-selskabs Høitids-Møde.

Deilig er den Himmel blaa
Lyst det er at see derpaa,
Hvor de gyldne Stjerner blinke,
Hvor de smile, hvor de vinke
Os fra Jorden op til sig!

Det var midt i Jule-Nat,
Hver en Stjerne glimted mat,
Men med Gæt der blev at skue,
En saa klar paa Himmels Bue,
Som en lille Stjerne-Soel.

Stjernen ledte vise Mand
Til nyfødte Konge hen,
Vi har og en saadan Stjerne,
Og naar vi den følge gjerne,
Komme vi til Jesum vist!

Denne Stjerne lys og mild,
Som kan aldrig lede viib,
Er Hans Gudsdoms-Ord det klare,
Som han lod os aabenbare
Til at lyse for vor Fod!

Udateret 4-sidet sangblad anvendt ved et DMS-møde. Gengivelse efter originaltrykket. De her udvalgte strofer af »Dejlig er den Himmel blaa« er sandsynligvis eksempel på de 4-strofers udtag, der omtales i Steen Johansens Bibliografi bd. I s. 62. Nærværende DMS-tryk synes dog ikke nævnt i bibliografien.

som udtryk for optimisme og tillid til fremtiden. Den sjette menigheds tid er nu oprundet i jordens nordvestlige hjørne:

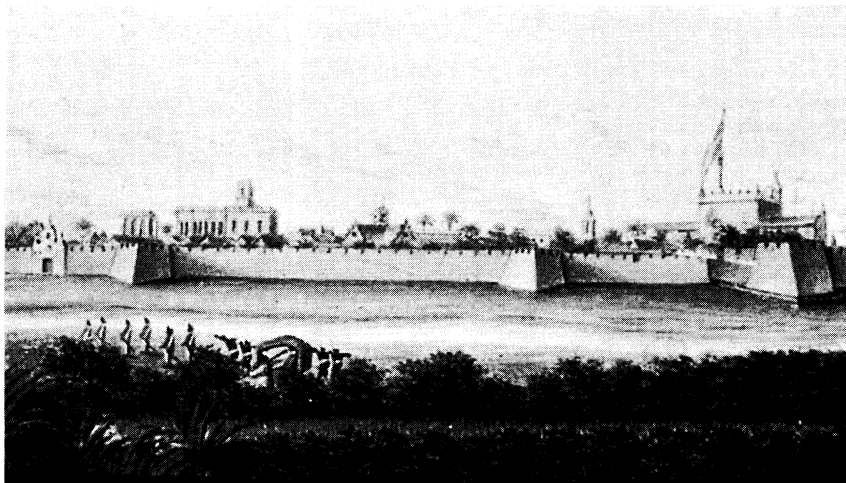
Der, fra Vardøhus til Skaane,
Og fra Mælaren til Thy,
Skinner klart som Sol og Maane
Livets Lys, gjenfødt paany; (Christ. Syvstj. s. 210)

Endnu i vinteren 1862-63, dvs. ca. halvandet år før den nationale katastrofe i 1864, kan Grundtvig i sine »Kirke Spejl«-foredrag anslå en stilfærdigt optimistisk tone. Under omtale af kirkens historie i 1700-tallet hedder det:

Herved maa vi dog i forbigaaende mindes de *danske Misjoner* baade til Ostindien og til Grønland i det attende Aarhundredes Begyndelse; thi skjønt de umulig kirkehistorisk kunde have meget at sige, er de dog, baade som de første lutherske og den første evangeliske i det mærkværdige Ostindien, dunkle Livstegn og gode Varsler, som vel ikke hidtil gik i Opfyldelse, men skuffe dog næppe.
(US X, 331; om KS-foredragene, se Bibl.nr. 1461 A).

Grundtvig refererer her endnu en gang til de danske initiativer fra 1700-tallets første årtier, med andre ord til Trankebar-missionen og til Hans Egedes mission i Grønland. Disse begivenheder kaldes »*Livstegn*«, fordi de er symptomer på, at et åndeligt liv rører sig i en åndeligt død tid. De pågældende tegn er »*dunkle*«, med andre ord: De kræver en fortolkning. Men de er også »*gode Varsler*«, dvs. at de rummer en guddommelig forjættelse. Men hvordan kan Grundtvig være sikker på, at de dunkle tegn og varsler er »gode«, at de »skuffe dog næppe«? For at besvare dette spørgsmål er det nødvendigt endnu en gang at vende tilbage til »Roskilde-Riim« (1814) og til dette digts beskrivelse af de samme begivenheder »i det attende Aarhundredes Begyndelse«.

De »gode Varsler« refererer til de dybt *symboliske navne*, der figurerer i dette drama. Der er først hovedpersonernes, Egedes og Ziegenbalgs, fornavne, henholdsvis Hans (dvs. Johannes) og Bartholomæus, der af Grundtvig betegnes som »vakkre Postelnavne« (US II, 537). Allerede dermed er deres indsats karakteriseret som »apostolisk« mission. Fremdeles: Hans Egedes skib hed »Haabet«, og den af ham grund

Kolonien Tranquebar malet i 1789 af koloniens dav. guvernør Peter Anker. Gengivelse efter årbogen Architectura 1987.

I byen ses til venstre Zionskirken med fladt tag og tårn. Til højre for den skimtes Det ny Jerusalems kirke bygget i korsform og med et mindre tårn. Fæstningen Dansborg er let kendelig på det overdimensionerede Dannebrog.

lagte koloni hed »Godthaab«. Også det begrundet en optimisme: »Herren raader, Saga giætter,/ Godthaab! du jo Godt forjætter« (ib.)

Det mest forbløffende er dog Grundtvigs kendskab til og tyding af navne i kolonien Trankebar. Grundtvig har vidst – hvorfra vides endnu ikke – at de to kirker i Trankebar hed (og stadig hedder) henholdsvis Zionskirken og Det ny Jerusalems Kirke. Grundtvig har endvidere vidst, at navnet på den fæstning, der beskyttede kolonien, hed »Dansborg«. Derfor kan han om Trankebar skrive:

Zion og Jerusalem
Søsterlig hinanden favne,
Dansborg! du beskytter dem,
Det er favre Gaadenavne (ib.).

Som det fremgår af guvernør Peter Ankers maleri fra 1789, ligger Zionskirken og Det ny Jerusalems Kirke lige overfor hinanden. Med andre ord: De favner hinanden søsterligt! Og fæstningen beskytter dem begge. Disse navne kalder Grundtvig »favre Gaadenavne«. Navnene er gåder, fordi de endnu ikke fuldtud kan tydes. Men de er dog »favre«, fordi de – ligesom navnet Godthaab – »godt forjætter«. Lidt tidligere i digtet præciseres, at med »Jerusalem« menes »det ny Jerusalem« (ib. s. 536). Det er derfor sandsynligt, at Zion her står for den gamle pagt, og Jerusalem for den nye. Endnu i 1862/63, ca. 50 år efter, at Grundtvig skrev »Roskilde-Riim«, har disse »Gaadenavne« for ham været gode varsler om, at »Søndags-Synet« fortsat holdt stik. Den sjette menigheds tid var inde, og den syvendes tid vinkede forude.

Dermed ophører de optimistiske toner. Efter Danmarks ydmygende nederlag i 1864 er efter Grundtvigs opfattelse det danske folks og dermed den sjette menigheds dage talte. Også for den nordiske folkemening og den danske kirke gjaldt det, at »Saa haver det Lys og Solbjergs-Lag,/ Som Gud udi Kirken tændte;« Ordets lys kan herefter flyttes til den syvende og sidste folkemening, som han forventer vil vokse frem i Indien (PBC, 136-142). Som et efterslæt af Ansgar-festen i 1865 skrev han en salme om Ansgars missionsarbejde i Norden (Bibl.nr. 1398), siden trykt med førstelinien »Herren taler: Øer, hører!« (GSV II, 360-361). I denne salme skinner igennem, at Grundtvig nu forventer, at en ny morgenrøde oprinder i øst:

Øren hellere end gierne
Laanes til Guds rige Naades Røst

Og ved Blink af Vestens Stjerne
Skimtes Morgenrødens Guld i Øst;

...

Hører alle Folkestammer,
Som fik Øren til at høre med!
Fra det stille Hjerte-Kammer
Bryder mægtig ud, til Tid og Sted,
Bryder ud i Sangen,
Skaber Vaar i Vangen,
Herrens Røst med Aand og Liv!

Mens »Vestens Stjerne« her må betegne evangeliets lys, der hidtil har vandret gennem de seks europæiske folkemenigheder, peger udtrykket »Morgenrødens Guld i Øst« sandsynligvis frem imod den syvende menighed, som efter Grundtvigs opfattelse skulle blomstre i Indien (jf.PBC 1991, 141).

Også andre enkeltheder fremhæver det universelle perspektiv, som her rulles op. Allerede opfordringen i første linje: »Hører, *alle* Folkestammer«, viser, at Grundtvig her med udgangspunkt i en lokal begivenhed (NB Ansgar-jubilæet) hurtigt bevæger sig over i en universel sammenhæng, hvor missionstænkning sammenbindes med eskatologisk forventning. I den henseende foreligger en klar tilknytning til hovedtanken i »Christenhedens Syvstjerne« fra 1854/55. Talen om, at lovsangen bryder ud »til Tid og Sted«, refererer til det nu flere gange nævnte apostoliske historiesyn, ifølge hvilket Gud Herren har fastsat »bestemte tider« og »beskikkede grændser« for jordens folk, for at de skulle søge Gud (ApG 17, 26-27). At Grundtvig sammentænker netop dette historiesyn med sit »Søndagssyn«, dvs sin særlige opfattelse af folkemenighedernes rolle, fremgik allerede af følgende strofe fra indledningsdigtet til »Christenhedens Syvstjerne«:

Og for hvert et Folk i Aanden
Grændse Gud har sat og Skiel,
Som ei flyttes kan af Haanden
Havde end den Romer-Held,
Skiellet er i Hjerte-Grunden
Maalet er i Folke-Munden
Kraften er i Folkets Aand!

Og som Kraften, saa er Tiden
 Afmaalt til hvert Folkefærd,
 Somme før og andre siden
 Mærke, Herren er dem nær ...
 (Christ. Syvstj., 20)

I salmen »Herren taler: Øer, hører!« tilføjes på baggrund af de smertelige begivenheder i 1864 et eskatologisk perspektiv. Nu, da den dansk-nordiske menigheds dage er talte, er det indernes tur til at »mærke, Herren er dem nær«. Herren *er* i Indien. Han har været der i sit ord siden Trankebarmissionens begyndelse i 1706. Nu er tiden kommet, hvor dette frø skal spire, og den sidste folkemenighed skal blomstre op. Ved hjælp af lyset fra »Vestens Stjerne« skal inderne blive klar over kristendommens hidtil upågtede tilstedeværelse. De skal nu i troen gribe evangeliet og istemme lovsangen. Dermed skabes »Vaar i Vangen«, vel at mærke ikke i »Danevangen«, men i »Menneske-Vangen«, for at bruge et udtryk, Grundtvig anvendte i »Nordisk Kirke-Tidende« i 1837.

Det var Grundtvigs overbevisning, at Gud Herren også for det danske folk havde fastsat »Grændse ... og Skiel« og havde »afmaalt« dets kraft og tid. Derfor havde også den danske folkemenighed en tidsbegrænset, men vigtig rolle at spille i den universalhistoriske sammenhæng, med andre ord: Det specielle og afgrænsede fik en almen og universel funktion.

Missionen blandt hedninger udgjorde altså bindeledet mellem det almene og det specielle. Ved Ansgars mission var den danske kirke blevet indføjet i folkemenighedernes store sammenhæng. Det almene var blevet specielt, det universelle var blevet lokalt rodfæstet.

Ved Hans Egedes og Ziegenbalgs missionsrejser var evangeliet blevet bragt ud til jordens fjerneste ender. Den lokalt afgrænsede danske kirke bidrog derved sit til, at kirken blev universel. Hedningemissionen bliver således den dynamik, der binder »Søndags-Synets« syv hovedfaser sammen i én universel proces.

I denne sammentænkning har Grundtvigs ugentlige læsning af »Nordisk Kirke-Tidende« i 1830'erne spillet en afgørende rolle.

1. Menneske først og Christen saa
Kun det er Livets Orden,
Kaldes vi Faar, tænk dog ei paa
At lægge Dyr til Hjorden!
Og Djævelskab til Christendom
Kan Almagt selv ei skabe om,
Kast ei for Svinet Perlen!
2. Djævlene vel, som før saa nu,
Naar Herren de kan møde,
Sige: vi veed, Guds Søn er Du,
O, læg os reent ei øde;
Men hvad de veed, de kan ei troe,
Hos Mørkets Drot de helst vil boe
For han er deres Fader!
3. Menneske først og Christen saa,
Det længe Man forgiætted,
Dyr og Djæвле Man christned paa,
Og Morianer tvætted
Hedd uden Tro paa Christus klog,
Og salig priste Læsibog,
Mens Hedninger fordømdes!
4. *Adam* var dog en hedensk Mand
Det *Enoch* var ei mindre
Var dog for Gud i Naade-Stand
Vi kan det ei forhindre
Fuldkommen *Noah* i sin Tid
Var dog foruden Tvist og Strid
Ei *Christen* eller *Jøde*!
5. *Abraham* var Guds gode Ven,
Men *Christen* ingenlunde,
David og mange troe Guds Mænd
Det end ei være kunde,
Var *Christne* til før *Christus* kom,
Blev Løgn og Tant al Christendom,
Det er ei svart at fatte!
6. Døberen var den største Mand
Blandt alle *David*s Lige,
Større dog er endnu end han
Den Mindste i Guds Rige,
Enhver som troer og bliver døbt,
I Christentøi med *Christus* svøbt
Hver *Christen* kort at sige!
7. Menneske først og Christen saa,
Det er et Hoved-Stykke,
Christendom vi for Intet faae,
Det er den pure Lykke,
Men Lykke som kun times *den*,
Der alt i Grunden er Guds Ven
Af *Sandheds* ædle Stamme!
8. Stræbe da hver paa denne Jord
Sandt Menneske at være
Aabne sit Øre for Sandheds Ord,
Og unde Gud sin Ære;
Er Christendom da Sandheds Sag
Om Christen ei han er i Dag
Han bliver det i Morgen!
(GSV III, 296-298)

Noter

- Bidrag til forskerdagene i Vartov d. 17.-18. november 2000. Arrangør: Grundtvig-Akademiet og Normesalen. Emne: »Det universelle i Grundtvigs tænkning og virke«.

** Teksten aftrykkes nedenfor, umiddelbart før de afsluttende noter m.m.

1. Georg Thaning (1870-1933) var far til Kaj Thaning.
2. Af den righoldige litteratur bør nævnes Andersen (1921) og Bundgaard (1935).
3. Hirsch, 347 og Glebe-Møller, 196-200.
4. Digtet »Sydsjælland«, PS VII, 55.
5. US II, 534-536. – Uddrag af denne »Mindesang« om Hans Egede foreligger oversat til grønlandsk i Aage Bugges bog om Grundtvig (1935), 73-74. – Gr.s anklage mod Herrnhuterne for falskhed findes allerede i VK 1812 s. 296. En halv snes år senere, i 1823, uddybes denne anklage i et brev til fætterten Henrich Steffens (Breve II, 73-75). Som Herrnhuternes positive modsætning fremhæves i dette brev ligesom i RR »den ærværdige sanddrue Hans Egede«.
6. US V, 167. – Et beslægtet synspunkt kommer til orde i en næsten samtidig afhandling fra 1828. Her fremhæves, at de gamle salmer savner sans for kristendommens almenmenneskelige fundament (jf. Elbek, 6).
7. US V, 397. Den udførligste behandling af Grundtvigs videnskabssyn er Bent Christensens disputats fra 1998.
8. Om denne gruppe, se Bach-Nielsen & Ingesman, 147; om Østergaard, se Bricka bd. XIX og Bundgaard, 43-44. – Efter sin hjemkomst fra Grønland blev Østergaard aktiv i den jyske vækkelse, jf. Engberg, 125-128.
9. Sp. 63-64; om Andreas Riis (1804-54), se Bricka bd. XIV.
10. Om Karl Gützlaff, se Richter I, 180, 204-205.
11. Så sent som i 1870 oplyses i N.K. Andersens »Jordbeskrivelse« (Bd. II, 263), at Grønland begrænses mod nord af Ishavet, »men hvor langt det strækker sig, véd man ikke«. I samme værk (s. 269) fastslås, at Upernavik er den nordligste koloni.
12. 1931-oversættelsen: »Herrens Røst udslynger Luer« synes at ligge nærmere den reviderede Resen-oversættelse. Den nyeste oversættelse fra 1992 gengiver: »Herrens røst spalter ilden i flammer«. Tolkningen af verset er i øvrigt omstridt, og flere muligheder foreligger. Salmelinien »Blus han på bjergene tænder« er muligvis inspireret af Ps 29,7. Derudover kan Grundtvig have tænkt på den velkendte skik fra nordisk oldtid, at man tændte bavner eller signalbål på bakker og bjerge.
13. Elbek (1960), Balslev-Clausen (1991), Bach-Nielsen & Ingesman (1994).
14. Med Grundtvigs terminologi benævnes disse Ebræer-Menigheden, Græker-Menigheden, Latiner-Menigheden, Angler-Menigheden, Tysker-Menigheden, Den Nordiske Menighed og Den Sidste Menighed.

15. Pastor *Bone Falch Rønne* er allerede ovenfor blevet præsenteret. Hans forsvar for Grundtvig er trykt i DMSs blad, Dansk Religions-Blad 1825 s. 358-359. At en bog udgivet af Rønne i 1821 fandtes i to eksemplarer i Grundtvigs bogsamling (Fasc. 520, Nr. 1730 + 1783) kunne tyde på, at han har fået det ene eksemplar tilsendt fra forfatteren. Rønnes velvilje over for Grundtvig kan tænkes at gå tilbage til mindediget over den gammel-lutherske præst Franz Volkmar Reinhard (Bibl.nr. 193 A). Reinhard havde haft afgørende betydning for Rønnes teologiske udvikling (Andersen, 87 f). I Kirkens Gienmæle (1825) havde Grundtvig endnu en gang fremhævet Reinhard som forbilledlig »christelig Lærer« (US IV, 418). *Otto Fabricius* (1744-1822) kaldes af Grundtvig for »Grønlander«, fordi Fabricius i årene 1768-1774 havde virket som missionær i Grønland. I årene 1789-1822 var han sognepræst ved Vor Frelsers Kirke på Christianshavn. Fabricius, der nød stor anseelse som zoolog og sprogforsker, udnævntes i 1818 til titulær biskop og Dr.theol.h.c. – Grundtvigs mindediget over bispinde Anna Fabricius i 1834 (Bibl.nr. 531) tyder på et hjerteligt forhold mellem hende og familien Grundtvig, der var flyttet til Christianshavn i 1821, jf. Breve II, 54 og Steen Johansen i Gr. Stud. 1963, 42-46.

Litteraturliste

(De fleste forkortelser vil være umiddelbart indlysende; hvor dette ikke er tilfældet, er den anvendte forkortelse oplyst i en parentes efter titlen)

BIBLIA det er Den ganske Hell. Skriftes Bøger ... (Grundtvigs bibel, dvs den reviderede oversættelse af 1740, 13. oplag 1787. Se SfL 141 note 39).

Egede, Hans: Kort Beretning om den grønlandske Missions Beskaffenhed (1737).

Fortegnelse over N.F.S.Grundtvigs Bibliothek (1873).

Grundtvig, Johan: Catechismi Forklaring (1779).

Grundtvig, N.F.S.: Bibelske Prædikener efter Tidens Tarv og Leilighed (1816) (BP).

: Breve fra og til... udg. af Georg Christensen og Stener: Grundtvig I-II (1924-26) (Breve I-II).

: Christelige Prædikener eller Søndags-Bog, I-III (1827-30).

: Christenhedens Syvstjerne (1854/55), udg. af Th.Balslev (1955) (Christh.Syvstj.).

: Danske Høitids-Psalmer til Tusindaars-Festen (1826).

: Kort Begreb af Verdens Krønike i Sammenhæng (1812).

- : Lidet om Jesu Kristi Aabenbaring ved Apostelen Johannes. Meddelt af William Michelsen (Gr. Stud. 1956) og Steen Johansen (Gr. Stud. 1959).
  - : Poetiske Skrifter, ved Svend Grundtvig og Georg Christensen I-IX (1880-1930) (PS).
  - : Prædikener 1822-26 og 1832-39, udg. af Christian Thodberg, Bd. 1-12 (1983-1986) (GP).
  - : Sang-Værk til den Danske Kirke I-VI (1944-64) (GSV).
  - : Grundtvigs skoleverden i tekster og udkast, udg. af K.E. Bugge, Bd. 1-2 (1968) (GSKV).
  - : Taler paa Marielyst Højskole 1856-1871, udg. af Steen Johansen (1956) (M).
  - : Udvalgte Skrifter ved Holger Begtrup I-X (1904-09) (US).
  - : (Ytring om mission) Dansk Kirketidende 1871 (DKt).
- Hirsch, Emanuel: Hilfsbuch zum Studium der Dogmatik (Berlin u. Leipzig 1937).
- Nordisk Kirke-Tidende, udg. af Jacob Christian Lindberg, 1833-41. (NKT).
- Steen Johansen: Bibliografi over N.F.S.Grundtvigs Skrifter bd.I-IV (1948-54) (Bibl.)
-
- Andersen, J. Oskar: Festskrift i Anledning af Det Danske Missions-selskabs Hundrede Aars Jubilæum, bd. I. Indledning og Bone Falch Rønnes Liv (1921).
- Arkitekturhistorisk Årsskrift. Architectura IX (1987). Tranquebar.
- Baagø, Kaj: Magister Jacob Christian Lindberg (1958).
- Bach-Nielsen & Per Ingesman (red.): Kirken af levende Stene. Den grundtvigske tradition i dansk kirkehistorieskrivning (1994).
- Balslev-Clausen, Peter, Det vingede ord. Om N.F.S. Grundtvigs salmedigning (1991).
- Brun, H.: Biskop N.F.S.Grundtvigs Levnetsløb, Bd. 1-2 (1882) (Brun).
- Bugge, Aage: Grundtvig danskinik eqersassoq perrorsaissordlo (dvs Grundtvig en folkevækker og -opdrager for danskerne) (Nungme, dvs i Nuuk = Godthåb, 1935).
- Bugge, K.E.: Skolen for livet. Studier over N.F.S.Grundtvigs pædagogiske tanker (1965) (SfL).
- : Grundtvigs Holberg-studium i 1804, IN Guldalderstudier. Festskrift til Gustav Albeck (Aarhus 1966).
- Bundgaard, Niels: Det Danske Missionsselskabs Historie, Bd. I (1935).

- Christensen, Bent: Omkring Grundtvigs Vidskab. En undersøgelse af N.F.S. Grundtvigs forhold til den erkendelsesmæssige side af det kristeligt nødvendige livsengagement (1998).
- Elbek, Jørgen: Grundtvig og de græske salmer (1960).
- Engberg, Hanne: Historien om Christen Kold (1985).
- Glebe-Møller, Jens: Det teologiske Fakultet 1597-1732, IN Svend Ellehøj m.fl. (red.): Københavns Universitet 1479-1979, Bd. V (1980).
- Haslam, Gerald M.: N.F.S. Grundtvigs Fædrearv (Aarhus 1998). (Haslam).
- Høirup, Henning: Menneske først – . En Grundtvig-Holberg Studie, Vartov-bogen 1947.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming: Det handlende ord: N.F.S. Grundtvigs digtning, litteraturkritik og poetik 1798-1819, I-II (1980).
- Nordisk Missionshistorie, af Knut B. Westman m.fl. (1950) (NMH).
- Pontoppidan Thyssen, Anders (red.): Vækkelsernes Frembrud i første Halvdel af det 19. Århundrede, I-VII (1960-1977). (VV I-VII).
- Richter, Julius: Evangelische Missionskunde, Bd. I (Leipzig 1927).
- Scharling, C.I.: Kristi genkomst og kødets opstandelse, Grundtvig-Studier 1950.
- Stenbæk, Jørgen: Ecclesia particularis – respublica christiana, Kirkehistoriske Samlinger 1975.
- Thaning, Georg: Den grundtvigske Retning og Hedningemissionen (Kirkeligt Samfund 1922).
- Thaning, Kaj: Menneske først – . Grundtvigs opgør med sig selv, I-III (1963).
- Thodberg, Christian: Grundtvigs skovoplevelse i 1811, Grundtvig Studier 1986.
- Toldberg, Helge: Grundtvig som filolog (1946).
- Vind, Ole: Grundtvigs historiefilosofi (1999).
- Wilhelm, Henrik: De store opdragere. Grønlands seminarier i det 19. århundrede (1997).